

Caert Thresoor

Franse kaarten
van de Zeventien
Provinciën

Het mysterie van
de 'kerkenkaart'

The making of the
Monumenta

Brugge:
van vogelvluchtplan
tot stadshistorische
databank

2014 - 2

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- 39 Hans Spikmans
Franse kaarten van de Zeventien Provinciën der Nederlanden, 1630-1650
- 46 Annemarie Zijlstra
Het mysterie van de 'kerkenkaart': onderzoek naar de houtsnedefragmenten 'Oestvrieslant' en 'Oversticht'
- 51 Paula van Gestel
The making of the *Monumenta*: Günter Schilders levenswerk *Monumenta Cartographica Neerlandica* voltooid
- 56 Elien Vernackt, An Heirman en Bram Vannieuwenhuyze
***MAGIS Brugge*: van zestiende-eeuws vogelvluchtplan tot stadshistorische databank**
- 62 Kaartencollecties in Nederland
- 64 Besprekingen
- 66 Varia Cartographica
- 70 Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Afbeelding omslag:

Detail: Louis Raemaekers,

Een Satirieke Kaart van Europa (Utrecht 1914).

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenes Stichting

Redactie

Gijs Boink, dr. Kees van Grootheest, Ron Guleij, Capt. Hans Kok, dr Ferjan Ormeling, drs. Marleen Smit, drs Martijn Storms, Erik Walsmit
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen).

Internet

<http://www.caert-thresoor.nl> (volledige jaargangen tot en met 2009; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs).

Secretariaat

G.G.J. Boink, p/a Nationaal Archief, Postbus 90520, 2595 LN Den Haag.
E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting

Secr.: Martijn Storms, Koerlingwei 10, 6843 XS Arnhem
ABN AMRO - rek.nr.: 40.85.79.447

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 30,00; België € 32,00; Europa (zonder België) € 38,00; buiten Europa € 42,00. Losse nummers € 8,00.

Betaling EU-landen middels bankoverschrijving. Overige landen via Paypal.

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, rek.nr. 40.85.79.447

BIC: ABNANL2A; IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De redactie dankt
de onderstaande **Vrienden**
van
Caert-Thresoor

G. van Loon, Antwerpen

Peter van der Krogt, Delft

H. Kok, Lisse

Steeff Lemmers, Lisse

M. Ostermann, Monnickendam

D. de Pagter, Telluride, USA

H.J. Verhoeff, Wassenaar

Sichting Historische Cartografie van de Nederlanden

Leen Helmink, Amersfoort, www.helmink.com

Iris Antique Globes and Maps and Restoration-Workshop
Paul Peters, Eerbeek, www.irisglobes.nl

Bubb Kuyper Auctions, Haarlem, www.bubbkuyper.com

MERCATOR

Achter Clarenburg 2

3511 JJ Utrecht - NL

Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

Franse kaarten van de Zeventien Provinciën der Nederlanden, 1630-1650

Bij het bestuderen van landkaarten van de Zeventien Provinciën van de Nederlanden blijkt dat er nog vele kaarten en staten van kaarten van dit gebied door H.A.M. van der Heijden niet werden opgenomen in zijn kartobibliografie *Oude kaarten der Nederlanden, 1548-1794* uit 1998.

Door diverse bronnen te raadplegen zijn tot heden zestien nog niet gedocumenteerde kaarten en een negentigtal nog niet gedocumenteerde staten van reeds bekende kaarten van de Zeventien Provinciën van de Nederlanden ontdekt. Opvallend is dat in het werk van H.A.M. van der Heijden vooral Franse kaarten ontbreken uit de periode 1630-1650.

Tot 1630 waren er in Frankrijk weinig landkaarten verschenen die de Nederlanden tot onderwerp hadden. Na die tijd kwam daar verandering in. Frankrijk voelde zich steeds meer omsingeld door Spanje, die de Zuidelijke Nederlanden overheerste. Dit leidde ertoe dat de bevolking in Frankrijk interesse kreeg in landkaarten van de Nederlanden. Bovendien werd de interesse in Frankrijk voor buitenlandse landkaarten groter doordat Frankrijk betrokken raakte bij de Dertigjarige Oorlog die in 1618 in Duitsland uitbrak.

Kleine kaartenuitgevers in Parijs gingen in de periode 1630-1650, bij gebrek aan landkaarten van Franse origine, vooral in Amsterdam buitenlandse kaarten kopen, die zij kopieerden en in Parijs onder eigen beheer uitgaven.

Met het oprichten van de *Academie des Sciences* in 1666 kreeg de kartografie in Frankrijk extra steun om tot een eigen volwaardige wetenschap uit te groeien en gingen Franse kartografen, zoals Jaillot

Drs. J.G.M. Spikmans,

komt uit de financiële wereld, is nu al weer een paar jaar gepensioneerd en heeft nu tijd om zich aan zijn hobby, de historische kartografie van de Zeventien Provinciën van de Nederlanden te wijden.

en Duval eigen landkaarten ontwikkelen en uitgeven.¹

Er kwam steeds meer vraag naar land(oorlogs)kaarten door de overheersende rol die Frankrijk (lees: koning Lodewijk XIV) in Europa wilde spelen.

Wij besteden hier aandacht aan de Franse foliokaarten van de Nederlanden uit de vroege periode 1630-1650, omdat er over deze kaarten en de betrokken kartografen relatief weinig bekend is. Louis Loeb-Larocque, een Parijse antiquaar, heeft er enkele artikelen aan gewijd (zie de literatuurlijst). Hij noemt deze groep kartografen/uitgevers "*Ces Hollandaises babillees a Paris*".²

Alvorens dieper in te gaan op de nog niet gedocumenteerde kaarten en de nog niet gedocumenteerde staten van kaarten uit 1630-1650, volgt hieronder eerst een overzicht van de gevonden foliokaarten

van de Zeventien Provinciën der Nederlanden van deze groep kartografen (tabel 1).

Invloed Melchior Tavernier

Voor de kartografie in Frankrijk zijn de Nederlandse kartografen Melchior Tavernier en Cornelis Danckerts van belang. Danckerts heeft vanaf 1628 bij Tavernier in Parijs gewerkt. Tavernier had de alleenverteenwoordiging in Frankrijk voor de verkoop van Hondiuskaarten. Vanaf 1622 stond er op een groot aantal kaarten van Hondius: "Se vendent aussi chez Melchior Tavernier a Paris, dans l'Isle du Palais a la Sphere Royale".³

Tavernier werd in de eerste helft van de 17de eeuw de belangrijkste uitgever en handelaar van kaarten in Frankrijk. Zijn firma was gevestigd in "a la Rose Rouge" in Parijs.⁴

Tavernier heeft in 1644 zijn koperplaten verkocht aan Pierre Mariette.

Tavernier heeft rond 1640 een belang-

Tabel 1: Overzicht Franse foliokaarten periode 1630-1650

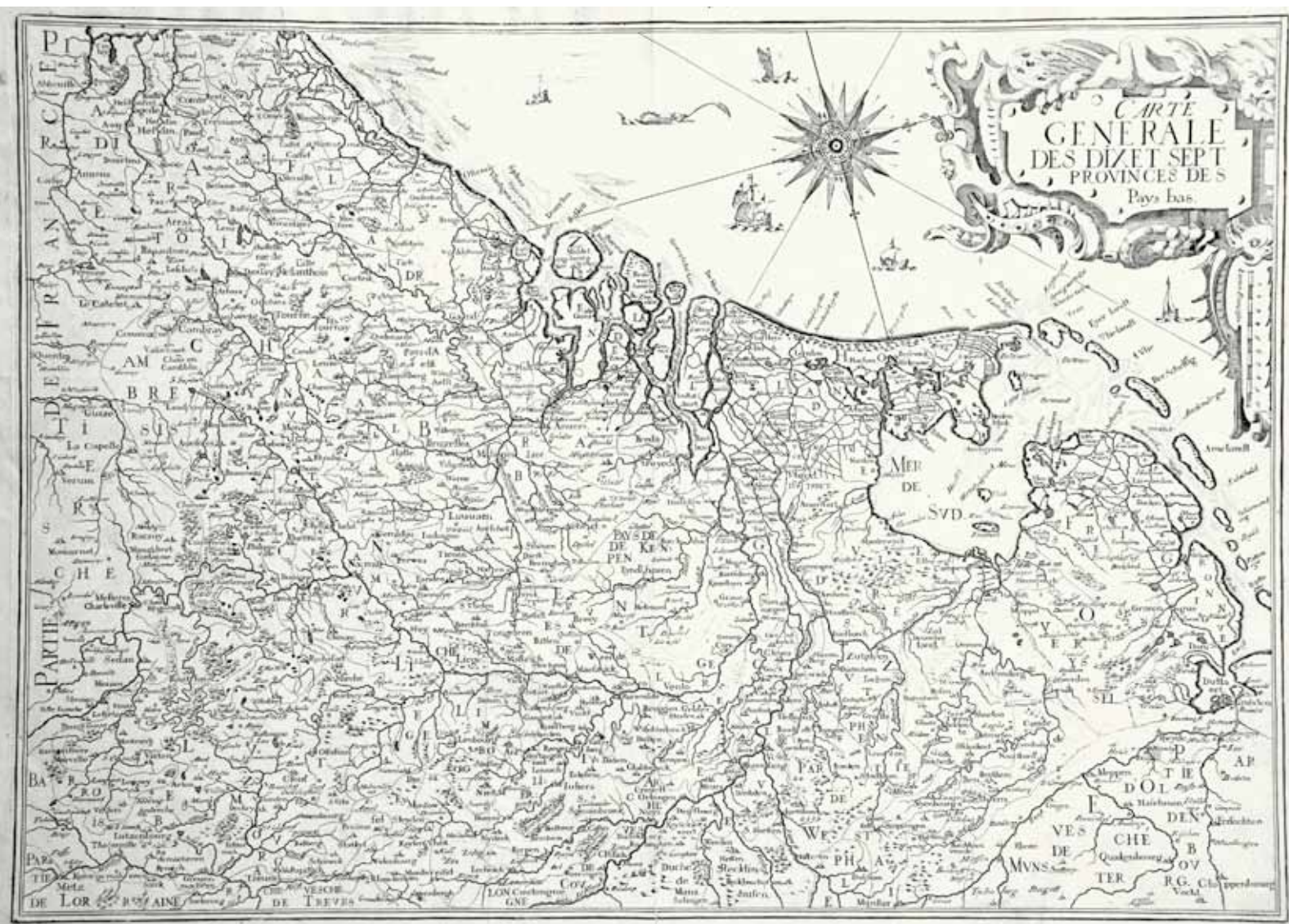
Kartograaf	Titel	Jaar van uitgave
Melchior Tavernier (1594-1665)	<i>Carte Generale Des Dixsept Prouinces Des Pais Bas, Nouuellement dressee (...)</i>	ca 1640
Christophe Tassin (werkz.1630-1644)	<i>Carte Generale Des Dixet Sept Provinces Des Pays Bas</i>	1634
Nicolas Beréy (1600-1667)	<i>Carte Generale Des Dixsept Prouinces Des Pais Bas *</i>	ca 1640 **
	<i>Carte Generale Des Dixet Sept Provinces Des Pays bas (wandkaart)</i>	ca 1650 **
Jacques Honervogt (1590-1663)	<i>Belgii Siue Germaniae Inferioris Accuratissim tabula *</i>	1650 **
Francois Jollain (1641-1707)	<i>Nouvelle Carte Generalle Des Dixsept Provinces Des Pays Bas *</i>	1686 **
Jean Boisseau (werkz.1631-1648)	<i>Carte Generale Des Pais Bas Nouuellemêt Augmentée ***</i>	1636

* Kaart niet bekend in de literatuur

** Los blad, niet in reguliere atlasuitgave

*** Zie Van der Heijden (1998), pag. 410

De kaart van Jollain is in dit overzicht opgenomen omdat deze sterk gelieerd is aan de kaart van Honervogt uit 1650 (zie nadere uitleg hieronder)

1. *Carte Generale Des Dixet Sept Provinces Des Pays Bas*, Christoph Tassin, 1634, derde staat, privécollectie.

rijke kaart van de Zeventien Provinciën van de Nederlanden gemaakt: *Carte Generale Des Dixsept Prouinces Des Pais Bas, Nouuellement dressee (...)*.⁵ Het is de eerste Franse foliokaart van de Zeventien Provinciën met het noorden naar boven gericht en valt daardoor op in vergelijking met de Nederlandse kaarten uit dezelfde periode. De kaart bestrijkt hetzelfde gebied als de kaart van Kaerius uit 1617 *Novus XVII Inferioris Germaniae Provinciarum Typus (...)*.⁶ Op Taverniers kaart staan afgebeeld de drooglegging van de *Purmer* (drooggelegd in 1622) en het kanaal de *Fossia Eugenia* (gegraven vanaf 1626). De titelcartouche en de opsomming van de forten en schansen zijn gekopieerd naar een kaart van Hondius uit 1631.

Nu volgen de beschrijvingen van de overige kaarten zoals die in tabel 1 genoemd worden.

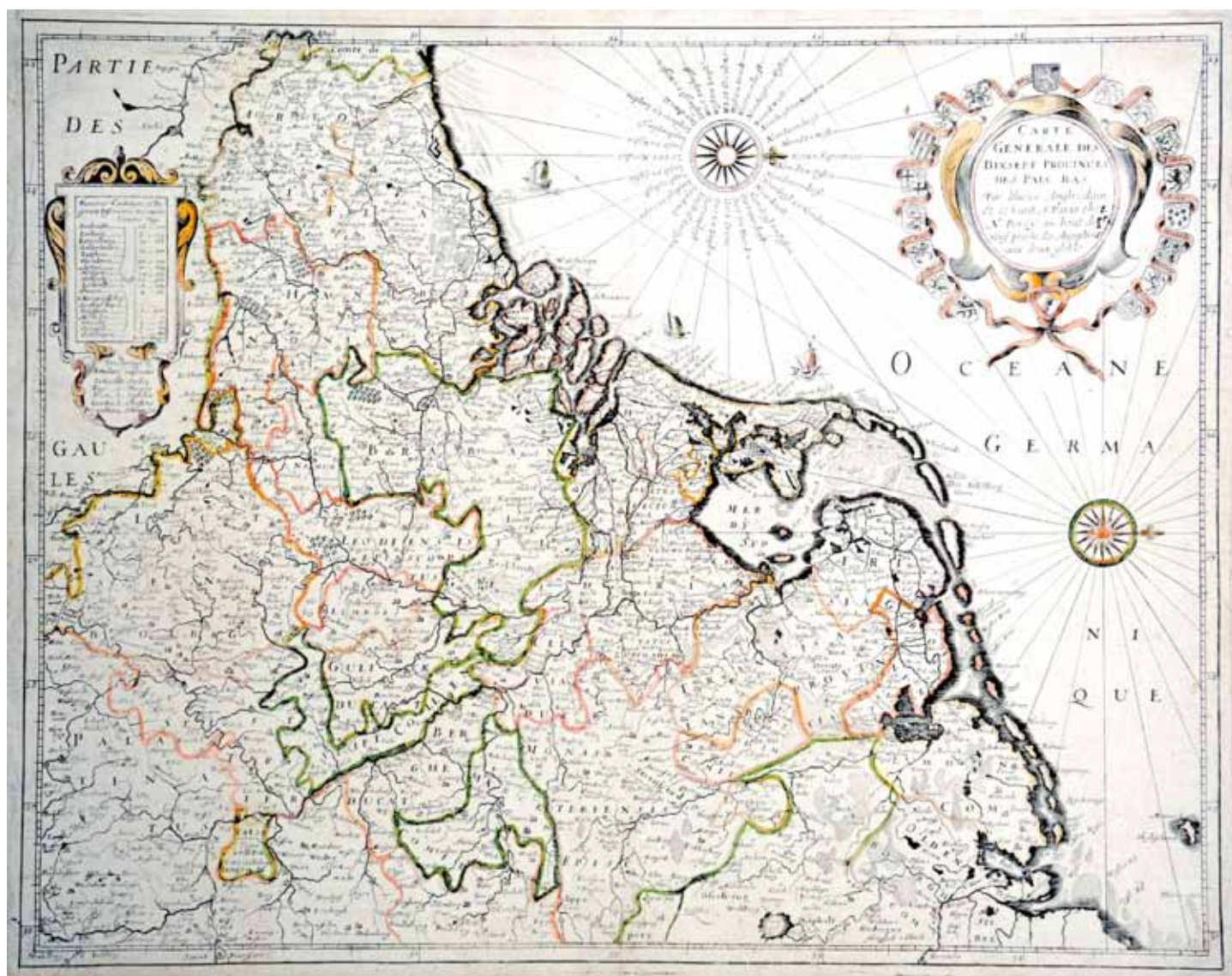
CARTE GENERALE DES DIXET SEPT PROVINCES DES Pays Bas

Christophe Tassin (?-1660), 1634
1 blad : kopergravure, 37,0 x 52,2 cm. - Westen boven. (zie afbeelding 1).

Van Tassin is bekend dat hij "commissaire ordinaire des guerres" was en vanaf 1631 "Ingenieure geographe du roi", een privilege dat voor tien jaar gold. Hij mocht zijn kaarten tegelijkertijd door verschillende uitgevers laten verkopen.⁷ De meeste kaarten heeft Tassin laten graven in de periode 1633-1635. De eerste Franse foliokaart van de Nederlanden is een kaart van Christophe Tassin uit 1634: *Carte Generale Des Dixet Sept Provinces Des Pays Bas*.⁸ De kaart is vermoedelijk een kopie van de kaart *Belgium Sive Inferior Germani* [sic] *post omnes in hac sorma exactissime descripta* van Petrus Verbist uit 1629.⁹

Van de kaart van Tassin zijn twee staten bekend met dezelfde titel. De tweede staat is uitgegeven door F. de la Pointe, gedateerd 1667.¹⁰

Van der Heijden kent van de eerste staat van deze foliokaart een uitvoering, maar deze staat heeft vermoedelijk drie verschillende uitvoeringen. In de eerste versie, uit 1634, zijn alle moerassen in Vlaanderen (de Moeren), Overijssel, Groningen (Bourtange) en Brabant (de Peel) afgebeeld. De windroos in de vorm van een ster heeft 32 punten. De verso-zijde is onbedrukt. Deze eerste versie is gepubliceerd in *Les Cartes generales de toutes les Provinces de France royaumes et provinces de l'Europe*, Paris, chez Nicolas Berrey, 1634, 1637 en in *Theatre geographique du Royaume de France*, a Paris: chez Melchior Tavernier, 1637.¹¹ Vermoedelijk bestaat er een tweede versie van de kaart, waarop alleen het moeras in Vlaanderen is verwijderd. Immers, van

2. *Carte Generale Des Dixsept Prouinces Des Pais Bas*, Nicolas Berrey, ca. 1631-1644, privécollectie.

een wandkaart van Berrey uit 1650, *Carte Generale Des Dixet Sept Provinces Des Pays Bas*, die sprekend op de foliokaart van Tassin lijkt, bestaat ook een versie waar alleen het moeras van Vlaanderen is verwijderd (zie de uitleg bij de wandkaart van Berrey uit 1650 hierna). Deze versie is nog niet aangetroffen. In de derde versie uit 1644 zijn alle moerassen verwijderd, hoewel nog vaag zichtbaar. Bij de windroos zijn 16 van de 32 sterpunten verwijderd maar nog enigszins te zien. De versozijde is onbedrukt. Een exemplaar is verkocht door antiquariaat Edward Wells en een ander exemplaar bevindt zich in een privécollectie. Deze derde versie is gepubliceerd in *Les Cartes generales de toutes les Provinces de France royaumes et provinces de l'Europe*, a Paris, chez Nicolas Berrey, 1644 en in *Theatre géographique de France contenant...et celles de ses Pays adjacens*, a Paris, chez Pierre Mariette, 1650.

CARTE GENERALE DES DIXSEPT PROVINCES DES PAIS BAS

Par blaueu Amsterdam Et ce vant A Paris chez N. Berrey au bout du Neuf proche des Augustins aux deux globe.

Nicolas Berrey (ca. 1600-1665), graveur, uitgever, 1631-1644

1 blad : kopergravure, 54,2 x 42,6 cm. - Westen boven. (zie afbeelding 2).

Op de kaarten die Berrey uitgaf gebruikte hij het adres *A Paris chez Nicolas Berrey proche les Augustins* met soms de toevoeging van de naam van de winkel Les deux Globe. Rond 1640 gaf hij de kaart *Carte generales de toutes les postes et traverses de France* uit met de routes en de halteplaatsen van de postdiensten in Frankrijk. Omdat op deze kaart al bovenstaand adres voorkomt, nemen we aan dat zijn zaak in Parijs al in 1640 bestond. In 1665 nam zijn zoon, die ook Nicolas heette, de zaak over maar hij overleed

al twee jaar later. Daarna is de zaak in 1668 naar Hubert Jaillot overgegaan. Het was de zaak met de beste voorraad aan kartografisch materiaal in Parijs van dat moment.¹²

De behandelde kaart is een kopie van de kaart van Claes Jansz. Visscher *XVII Provinciarum Inferioris Germaniae (...)*, 1620.¹³

- Het afgebeelde gebied is volledig hetzelfde.
- De kustlijn is identiek.
- Het eiland *Heyligelandt* rechtsonder op de kaart staat op beide kaarten, hetgeen bijzonder is. Slechts op vier foliokaarten van de Zeventien Provinciën van de Nederlanden komt dit eiland voor, waarbij drie kaarten (Berrey, de Jonghe en Fuchs) kopieën zijn van de kaart van C.J.Visscher uit 1620.¹⁴
- De kust van West-Vlaanderen is bij beide kaarten door de rand gegraveerd.

3. *Belgii Sive Germaniæ Inferioris*, Jacques Honervogt ca. 1650, Koninklijke Bibliotheek, Brussel, inv. 1634264.

- Onder de onderrand staan dezelfde plaatsen gegraveerd; o.a. *Heidelberg, Frankfurt, Breemen*.
- De plaatnamen zijn hetzelfde geschreven en afgebeeld.
- De legenda heeft dezelfde opzet; de windrozen zijn identiek geplaatst en afgebeeld.

Daarnaast zijn er enkele verschillen: *Abraham Goos* sculp is natuurlijk weggelaten en de titelcartouche is anders. De slingers rond het titelcartouche lijken sprekend op het titelcartouche van de kaart van Hondius *Belgii sive Germaniæ Inferioris accuratissima tabula*, uit 1631.¹⁵

Het papier dat voor de kaart gebruikt is komt uit Frankrijk, want het is dun papier en het watermerk is een druiventros; beiden typisch Franse kenmerken uit die tijd. Onjuist zijn gespeld de woorden *Blaeuu* in het titelcartouche en *Inferioris* in de legendacartouche.

De kaart komt niet voor in een reguliere atlas. Het hier beschreven exemplaar, dat zich in een privécollectie bevindt, is niet gevouwen. Het is vreemd dat Berey de kaart heeft laten publiceren door Blaeu, terwijl het overduidelijk een kopie is van een kaart van Claes Jansz. Visscher. Wat betreft de datering: de kaart moet na 1631 ontstaan zijn, omdat Berey een titelcartouche gebruikt, die sprekend lijkt op de titelcartouche die voor het eerst op de kaart van Hondius uit 1631 staat. De kaart zal voor 1644 gemaakt zijn: Berey nam in 1644 de koperplaten van Tassin over, toen het privilege van Tassin voor tien jaar was verstreken. Kennelijk kon Berey voor die tijd daar nog niet over beschikken want hij was wel tevreden over Tassin's kaart van de Zeventien Provinciën. Hij gebruikte immers Tassin's kaart in de atlas van 1644 en gebruikte de kaart ook als voorbeeld voor zijn wandkaart van ca 1650 (zie hierna).

De kaart, die in de verzameling van Koning George III van Engeland aanwezig is, wordt vermeld in *The Catalogue of maps, prints, drawings etc. Forming the Geographical and Topographical Collection Attached to The Library of his late Majesty King George the third and Presented by his Majesty King George the fourth to The British Museum* (London, 1829), Vol. II. De versozijde is onbedrukt. Exemplaren bevinden zich in: The British Library, King's Topographical Collection en in een privécollectie. Een exemplaar werd in 2010 geveild bij het Parijse veilinghuis Loeb-Larocque.

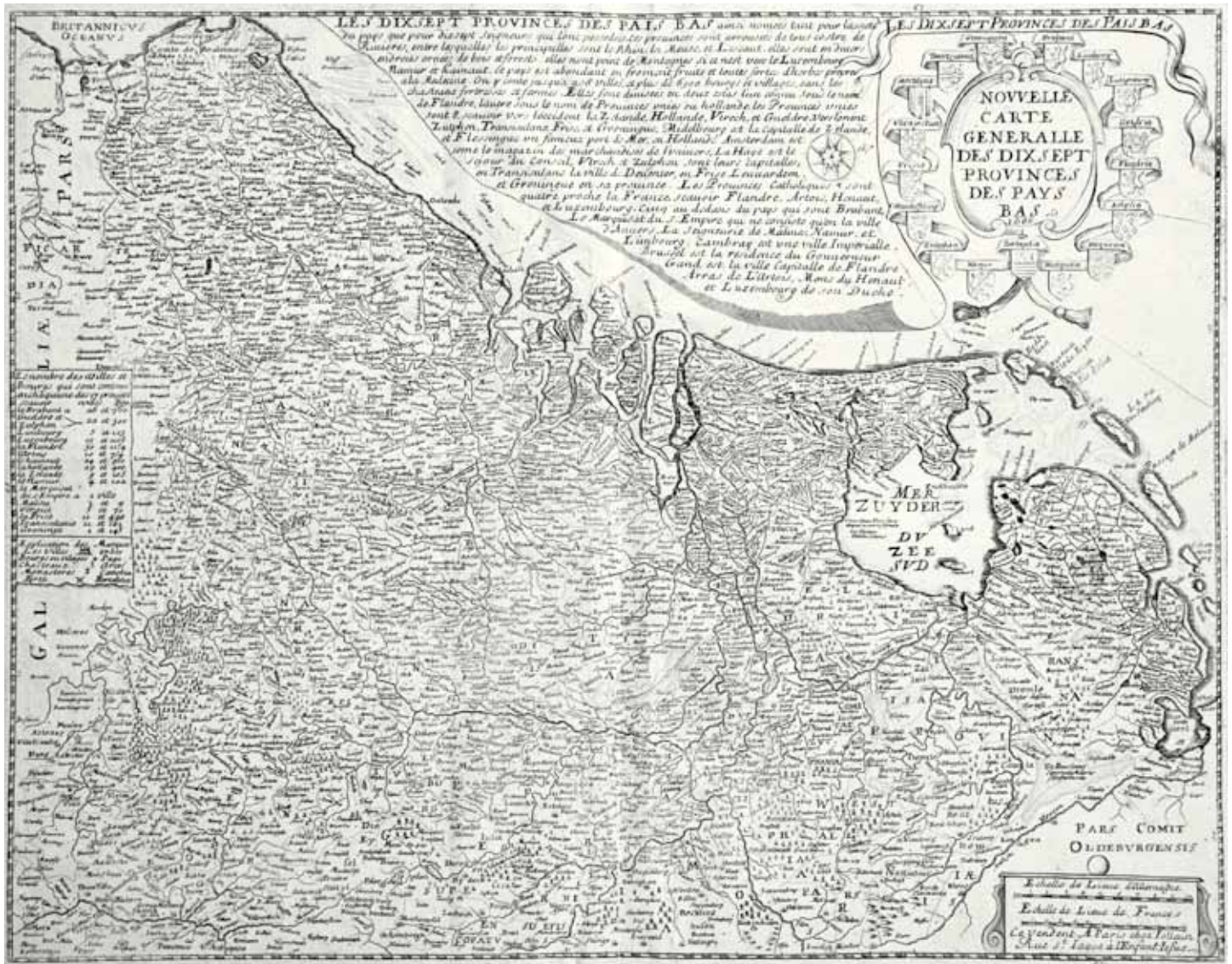
CARTE GENERALE DES DIXET SEPT PROVINCES DES PAYS BAS

A Paris: chez N. Berey au bout du Pont neuf pres les Augustins

Nicolas Berey, ca. 1650

4 bladen : kopergravure, 69,0 x 99,0 cm.

- Westen boven.

4. *Novvelle Carte Generale Des Dixsept Provinces Des Pays Bas*, François Jollain, 1686, privécollectie.

Van der Heijden kent van deze wandkaart één staat, maar vermoedelijk zijn er drie staten.¹⁶

Er is een exemplaar waar alleen het moeras bij Brugge zichtbaar is verwijderd (Bibliothèque nationale de France, Ge.C.3396).

Daarnaast is er een exemplaar waarop alle moerassen in Vlaanderen, Brabant en Overijssel/Groningen zijn verwijderd maar nog vaag zichtbaar zijn (Londen, British Library, K. Topp. Coll. 102.1). Omdat op het exemplaar in Londen alle moerassen zichtbaar zijn verwijderd, is het zeer waarschijnlijk dat er een exemplaar zal bestaan waar alle moerassen in Vlaanderen, Brabant en Overijssel/Groningen nog volledig op staan. Deze staat zal van Tassin blijken te zijn, omdat de wandkaart grote gelijkenis vertoont met de foliokaart van Tassin uit 1634. Er is nog geen exemplaar van bekend.

BELGII SIUE GERMANIÆ INFERIORIS accuratissima tabula

Jacques Honervogt (ca. 1590-1663), graveur, uitgever, ca. 1650

1 blad : kopergravure, 38,3 x 49,0 cm. - Westen boven. (zie afbeelding 3).

Jacques Honervogt werd geboren in Keulen en is in 1608 naar Parijs gegaan. In 1624 heeft hij het Franse staatsburgerschap gekregen.¹⁷ Hij heeft aanvankelijk als graveur gewerkt voor verschillende uitgevers. Daarna heeft hij zijn eigen zaak gevestigd in La Ville de Cologne in de Rue de St. Jacques. Op dit adres heeft hij ongeveer veertig jaar gewerkt als graficus en grafiekuitever. Hij heeft ook enkele boeken op zijn naam staan, zoals *Les peres du desert* uit 1654, uitgegeven door Jollain aan de *rue St' Jacques a la Ville du Cologne*.¹⁸ Vanaf 1654 verschenen steeds meer publicaties van Honervogt opnieuw met

in het adres *chez Jollain*. In 1635 werd Honervogt veroordeeld in Parijs voor inbreuk op het kopijrecht van Rubens, een uitzonderlijk voorval voor die tijd. Honervogt senior had een zoon met dezelfde voornaam en beroep. Het is niet te achterhalen wie van de twee de kaart van de Zeventien Provinciën heeft gemaakt en uitgegeven. Na de dood van Honervogt senior ca.1663 kwam de zaak in handen van Gerard Jollain.

De kaart van Honervogt is een kopie van de kaart van Hondius *Belgii sive Germaniae Inferioris accuratissima tabula*, uit 1631:

- De titelcartouche van Honervogt heeft ook een versiering met slingers met daarin de wapens van de Zeventien Provinciën.
- Honervogt geeft onder de titel "circa slusam loca aliquot numeris signata" een zelfde opsomming (in twee kolom-

men) van enkele forten en onder de titel "circa slusam loca aliquot numeris notata" een opsomming (in twee kolommen) van enkele schansen. De versozijde is onbedrukt. Exemplaren bevinden zich in Brussel, Koninklijke Bibliotheek, nr. 1634264 en in München, Bayerische Staatsbibliothek, Mapp 13-29.

NOVVELLE CARTE GENERALE DES DIXSEPT PROVINCES DES PAYS BAS, 1686

François Jollain, de oudere (ca. 1641-1704), graveur, uitgever, 1686

1 blad : kopergravure, 38,2 x 49,0 cm. - Westen boven. (zie afbeelding 4).

Vanaf ongeveer 1654 werkten Jacques Honervogt en Gerard Jollain in partnerschap. Na de dood van Honervogt ca. 1663, heeft Gerard Jollain de koperplaten van Honervogt overgenomen. Van de meeste kaarten van Honervogt zijn twee staten bekend: met het adres van Honervogt en met het adres van Gerard Jollain. Wel bleef ook Gerard Jollain tot aan zijn dood in 1683 de toevoeging *A la Ville de Cologne* gebruiken. Later heeft zijn zoon François Jollain de zaken voortgezet met de toevoeging aan het adres van *A l'Enfant Jesus* in plaats van *A la Ville de Cologne*. Louis Loeb-Larocque kende in 1993 nog geen kaarten van François Jollain met deze toevoeging.¹⁹ De hier behandelde kaart heeft wel dit nieuwe adres.

De familie Jollain bestond uit een vijftal etsers, waarvan François Jollain de bekendste was. Hij werd ook wel "Jollain de oudere" genoemd. De etsen van de Jollain-familie werden bijna altijd gepubliceerd onder de naam "chez Jollain", zodat het moeilijk is te achterhalen wie van de familieleden verantwoordelijk is voor een bepaalde gravure. Alleen de datum en de toevoegingen aan het adres op de gravure kunnen duidelijkheid geven. De Jollains graveerden en produceerden niet alleen landkaarten maar ook portretten, boeken, afbeeldingen van steden en plaatsen in vogelvlucht. Van deze laatste groep zou er een uitgave uit ca. 1672 zijn met de titel *Vues a vol d'oiseau de differents villes de France et de pays entrangers*.²⁰

In de titelcartouche van de kaart en ook op andere plaatsen zijn vaag afdrukken te zien van een andere kaart. De kaart van François Jollain is een latere staat van Honervogts kaart uit ca. 1650. Op de kaart van François Jollain zijn de namen

van de forten en schansen verwijderd, die op de kaart van Honervogt in zee staan vermeld. De nummers voor de forten en schansen bij Honervogt verwijzen naar de nummers, die op land zijn ingetekend. François Jollain is vergeten deze nummers op land te verwijderen; het beste bewijs dat de kaart van François Jollain een latere staat is van de kaart van Honervogt. Bijzonder is dat François Jollain de naam van het veertiende fort, waarvan de naam bij Honervogt en Hondius nog niet bekend was, heeft vermeld bij Sluis in West-Vlaanderen: het fort *Lecluse*.

De belangrijkste verschillen tussen de kaarten van Honervogt en François Jollain zijn:

- Jollain heeft Franse tekst gebruikt, terwijl Honervogt alle tekst op de kaart in het Latijn vermeldde, wat in zijn tijd nog gebruikelijk was. Zo is de titelcartouche bij Jollain nu *Novvelle Carte Generale Des Dix Sept Provinces Des Pays Bas, 1686*, bij de twee mijlentellers rechtsonder staan nu de teksten *Echelle de Lieue d'Allemagne* en *Echelle de Lieue de Frances*. De nieuwe legenda-cartouche heeft nu als opschrift *Le nombre des Villes et Bourgs qui sont continus en chaquune des 17 province*.
- Jollain heeft rechtsonder het adres geplaatst: *Ce vendent A Paris chez Iollain Rue st Iaue a l'Enfant Iesus*.
- Boven de titelcartouche zien we een derde banderol met daarin de naam *Les Dixsept Provinces Des Pais Bas*.
- Links van de titelcartouche staat in zee een omvangrijke tekst, waarin uitgelegd wordt gegeven over de Zeventien Provinciën.
- Bij de Waddeneilanden zijn door Jollain Franse teksten toegevoegd: *Ile de Texel, Ile de Eyer, Ile dVlie, Le ou Der Schelling en Passage de Melant* (wat *Amelant* moet zijn). Deze toevoegingen komen overeen met de beschrijvingen die Tavernier op zijn kaart van de Nederlanden uit 1640 heeft toegepast.

De versozijde is onbedrukt. Het beschreven exemplaar bevindt zich in een privécollectie.

Atlaskaartjes

Naast foliokaarten hebben de graveurs en uitgevers uit de begintijd van de Franse kartografie ook kleine landkaarten uitgegeven. De landkaartjes van de Zeventien Provinciën van de Nederlanden zijn gebaseerd op het kaartje van Goos, *Belgium Sive Inferior Germania*

uit 1616 en dragen dezelfde titel. Bekend zijn landkaartjes van Jean Leclercq (1621-1631), Jean Boisseau (1643), Philippe Labbe (1652), Louis Boissevin (1653-1654), Pierre Duval (1657), Nicolas Picart (1659, 1667) en François Jollain (1687). Het verschil met de foliokaarten is dat de kleine landkaarten wel allemaal uitgebracht zijn in reguliere atlasjes. De reden hiervoor is nog niet duidelijk. Mogelijk waren de foliokaarten te duur.

Er is een landkaartje bekend met een andere titel. Jacques Honervogt heeft ca. 1610 *Belgium Sev Germania Inferior* (12,7 x 17,1 cm) uitgebracht (zie afbeelding 5). Het is een kopie van een kaart uit ca. 1597, waarvan de maker niet bekend is.²¹

Linksboven buiten de rand staat het cijfer "29". Op de versozijde staat geen tekst. Een exemplaar bevindt zich in de Bayerische Staatsbibliothek, Mapp 13-29. De kaart is gepubliceerd in de atlas *Universi Orbis Descriptio*, J. Honervogt, 1610.

Literatuur

- Heijden, H.A.M. van der. 1998. *Oude Kaarten der Nederlanden, 1548-1794*, 2 vols., Alphen aan den Rijn/Leuven: Canaletto/Repro-Holland/Universitaire Pers Leuven.
- Hofmann, C. 2007. Publishing and the Map Trade in France, 1470-1670, in: D. Woodward (ed.), *Cartography in the European Renaissance*. 2 vols. Chicago (IL) / London (The History of Cartography, 3).
- Loeb-Larocque, L. 1985. Karten Deutscher Gebiete aus der Produktion französischer Verleger des 17. Jahrhunderts. In: *Speculum Orbis: Zeitschrift für Alte Kartographie und Vedeutenkunde*, 1, 1.
- Loeb-Larocque, L. 1989. Ces Hollandaises habillées a Paris, ou l'exploitation de la cartographie hollandaise par les editeurs parisiens au XVIIe siècle. In: A.R.A. Croiset van Uchelen, e.a. (ed.), *Theatrum orbis librorum: liber amicorum presented to Nico Israel on the occasion of his seventieth birthday*. Utrecht: HES/Forum.
- Loeb-Larocque, L. 1993. A la Ville de Cologne, Der Pariser Karten- und Graphikverleger Jacques Honervogt aus Köln. In: F. Hellwig & P.H. Meurer (eds.), *Florilegium cartographicum: Freundesgabe für Fritz Hellwig zur Vollendung des 80. Lebensjahres*. Bad Neustadt a.d. Saale: Pfaehler (*Speculum Orbis: Zeitschrift für Alte Kartographie und Vedeutenkunde*, 4, 1-2).

Noten

- 1 Hofmann, p.1588.
- 2 Loeb-Larocque (1989).
- 3 Ibidem, p. 19.
- 4 Loeb Larocque (1985).

5. *Belgium Sev Germania Inferior*, Jacques Honervogt ca. 1610, Bayerische Staatsbibliothek, München, inv. Mapp 13-29.

5 Van der Heijden (1998), p. 425. NB: Van der Heijden meldt op p. 469 dat op naam van Tavernier een tweede kaart van de Zeventien Provinciën bekend is uit 1661, met dezelfde titel als de kaart uit 1640. Het afgebeelde gebied is identiek aan de kaart van 1640, maar deze kaart heeft het Westen boven. De belangrijkste verschillen met de kaart van 1640 zijn verder, dat er op de kaart uit 1661 veel minder plaatsen staan en de Purmer en de Fossa Eugeniana niet zijn afgebeeld. Daarom is het niet onwaarschijnlijk, dat er van de kaart uit 1661 een eerdere versie bestaat van vóór 1631. Dit is de datum dat de Fossa Eugeniana voor de eerste keer staat afgebeeld op een kaart van de Zeventien Provinciën van de Nederlanden (op de randenkaart van Hondius uit 1631).

6 Ibidem, p. 359.

7 Zie noot 3.

8 Van der Heijden (1998), p. 398.

9 Ibidem, p. 377.

10 Ibidem, p. 399.

11 Ibidem, p. 399.

12 Hofmann, p. 1584.

13 Van der Heijden (1998), p. 365.

14 Ibidem, p. 365, 443, 447

15 Ibidem, p. 383.

16 Ibidem, p. 441.

17 Loeb-Larocque (1993).

18 Exemplaar in Library of Congress: NE 1675 S2 (care x) (P & P).

19 Loeb-Larocque (1993).

20 Providence, Rhode Island, Brown University, John Carter Brown Library.

21 Van der Heijden (1998), p. 253.

Summary:

French maps of the XVII Provinces of the Netherlands, 1630-1650 / Hans Spikmans

By studying maps of the XVII Provinces of The Netherlands it seems that many maps and states of maps depicting this area were omitted from the cartobibliography *Old Maps of The Netherlands, 1548-1794* by H.A.M. van der Heijden, which was published in 1998.

The author of this article has discovered sixteen maps, and approximately 90 states of maps, of the

XVII Provinces of The Netherlands that, as far as he is aware, have not been documented before. In particular, relatively little is known about French folio maps and their cartographers from the early period 1630 - 1650. This article is aimed at discussing these French maps in more detail to elucidate their importance in cartographic history. Louis Loeb-Larocque, a Parisian antiquarian, focused especially on this topic in a few of his articles. He calls this group of Paris-based French cartographers/publishers, which copied maps of The Netherlands, "Ces Hollandaises habillées à Paris".

In de collectie Bodel Nijenhuis van de Universiteitsbibliotheek Leiden bevinden zich twee fragmenten van de *kaart van het bisdom Utrecht*, ook wel 'kerkenkaart' genoemd. In 1956 zijn ze gevonden in de stempelband van een huishoudboekje. Eerdere auteurs dateren de houtsnedefragmenten op 'circa 1524' en vermoeden dat het om een Straatsburgse druk gaat, maar bewijs ontbreekt.¹

Daar komt bij: wie de opdracht tot de vervaardiging van de houtsnedekaart gaf of gaven en met welk doel, is nog altijd in nevelen gehuld. Ook staat niet vast hoe de complete houtsnedekaart eruit heeft gezien. Veel vragen dus, maar hoe ver zijn we momenteel, nog verwijderd van het oplossen van de mysteriën rond de 'kerkenkaart'? In dit artikel wordt de laatste stand van onderzoek toegelicht.²

De fragmenten

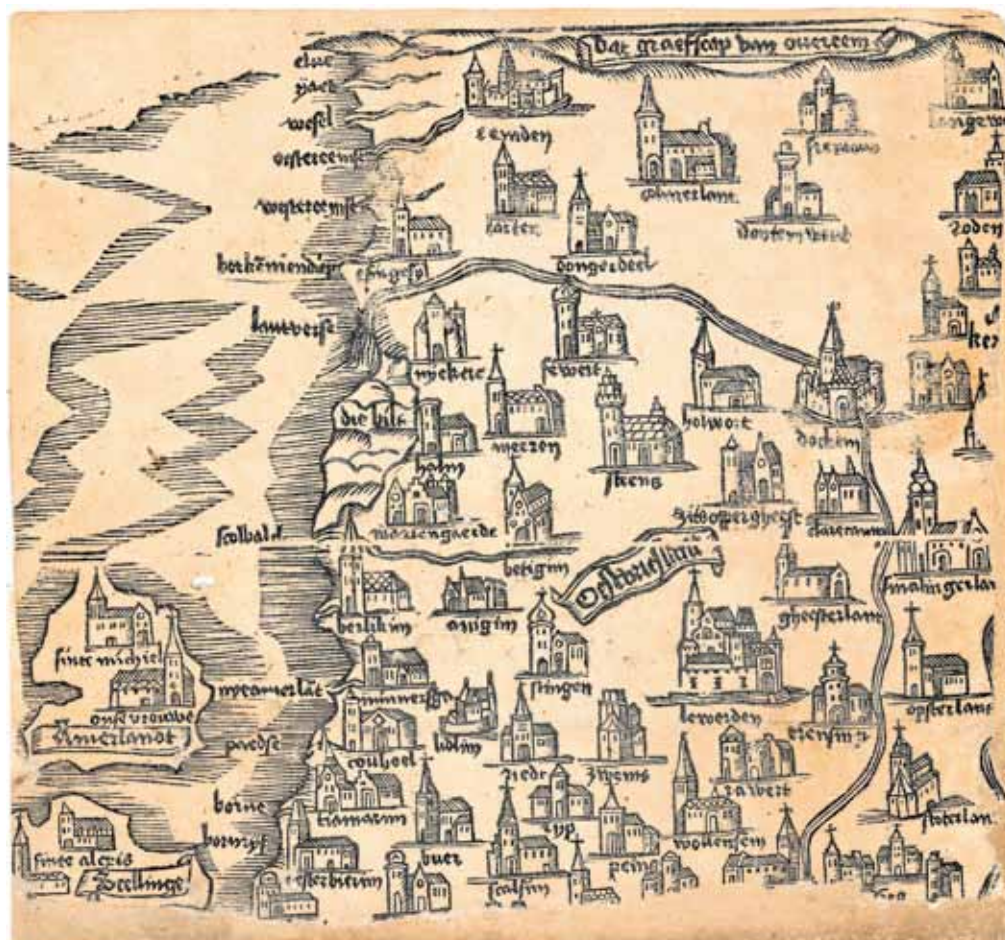
Dat de twee gevonden fragmenten, waarvan in 2010 door Roeland Emaus al eens een artikel werd gewijd in dit tijdschrift, delen zijn van een houtsnedekaart van het bisdom Utrecht, staat niet ter discussie in de literatuur.³

Op de bewaard gebleven delen van die houtsnedekaart met tot dusver onbekende afmetingen, trekken signatures van unieke bouwwerken de aandacht. We zien 'kerken, kloosters, plaatsen met verdedigingswerken en enkele kastelen

Het mysterie van de 'kerkenkaart'

onderzoek naar de houtsnedefragmenten

'Oestvrieslant' en 'Oversticht'

1. Kaart van het bisdom Utrecht, ca. 1524: fragment Oestvrieslant. (Universiteitsbibliotheek Leiden, COLBN 20071 M 4, 1).

Annemarie Zijlstra MA,
studeerde Architectuur- en
Stedenbouwgeschiedenis en
Landschapsgeschiedenis aan
de Rijksuniversiteit Groningen.
In het kader van haar master-
scriptie Landschapsgeschiedenis
deed ze in 2011-2012 onderzoek
naar de 'kerkenkaart'.
Momenteel houdt ze zich onder
andere bezig met een onder-
zoeksproject naar architect
Albert Breunissen Troost
(Drunen 1832 – Sneek 1900).

en staten' met daaronder toponiemen.⁴ Verder valt direct op dat niet het noorden, maar het oosten boven ligt. Op het ene fragment (21,2 bij 19,8 cm groot) komen plaatsen en gebieden voor die tegenwoordig in de huidige provincies Friesland, Groningen en Drenthe liggen. Ook de Duitse stad Emden, 'over de Eems', is weergegeven. Vanwege de banderol met daarop het toponiem *Oestvrieslant* zal het fragment in het vervolg van dit artikel als zodanig aangeduid worden. Het is een 15de-eeuwse in Holland gebruikte benaming voor de huidige provincie Friesland.⁵

Op het andere fragment (21,5 bij 31,4 cm groot) zijn plaatsen weergegeven die gelegen zijn in de huidige provincies Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Utrecht. Ook vijf plaatsen in het Duitse graafschap Bentheim zijn vertegenwoordigd. Wederom bepaalt een banderol, in dit geval dat met het toponiem *Oversticht*, de naamgeving.⁶

Het toponiem verwijst naar het tegenwoordige Overijssel, Drenthe en het Gorecht (Groningen), het gebied dat gezien vanuit Utrecht, het centrum van het gelijknamige Sticht, aan de overzijde van de IJssel lag.

De vondst in 1956

De houtsnedefragmenten zijn, samen met twee fragmenten van een proefstaat van de *Carta Marina* en mogelijkwijze nog een vijfde fragment op 10 april 1956 als maculatuur gevonden in het stempelbandje, dat zich in het legaat Chastelain (BPL 248: 205) bevindt in de Universiteitsbibliotheek Leiden.⁷

De eerste notities in dit keukenkasboekje, mogelijk het eigendom van mademoiselle Esther Chastelain, hebben betrekking op het jaar 1722.⁸

Mogelijk, omdat de toeschrijving aan deze Esther berust op een van haar afkomstige los in het keukenkasboekje liggende berekening van uitgaven, die op 16 september 1724 begint.⁹

Deze berekening van uitgaven hoort, afgaand op de posten, eigenlijk thuis in een ander kasboekje (BPL 248: 159).¹⁰ Het is niet bekend in welke periode de gevonden fragmenten hun nieuwe functie in het stempelbandje hebben gekregen, maar op basis van meerdere aanwijzingen kunnen we een poging doen de gang van zaken te reconstrueren.

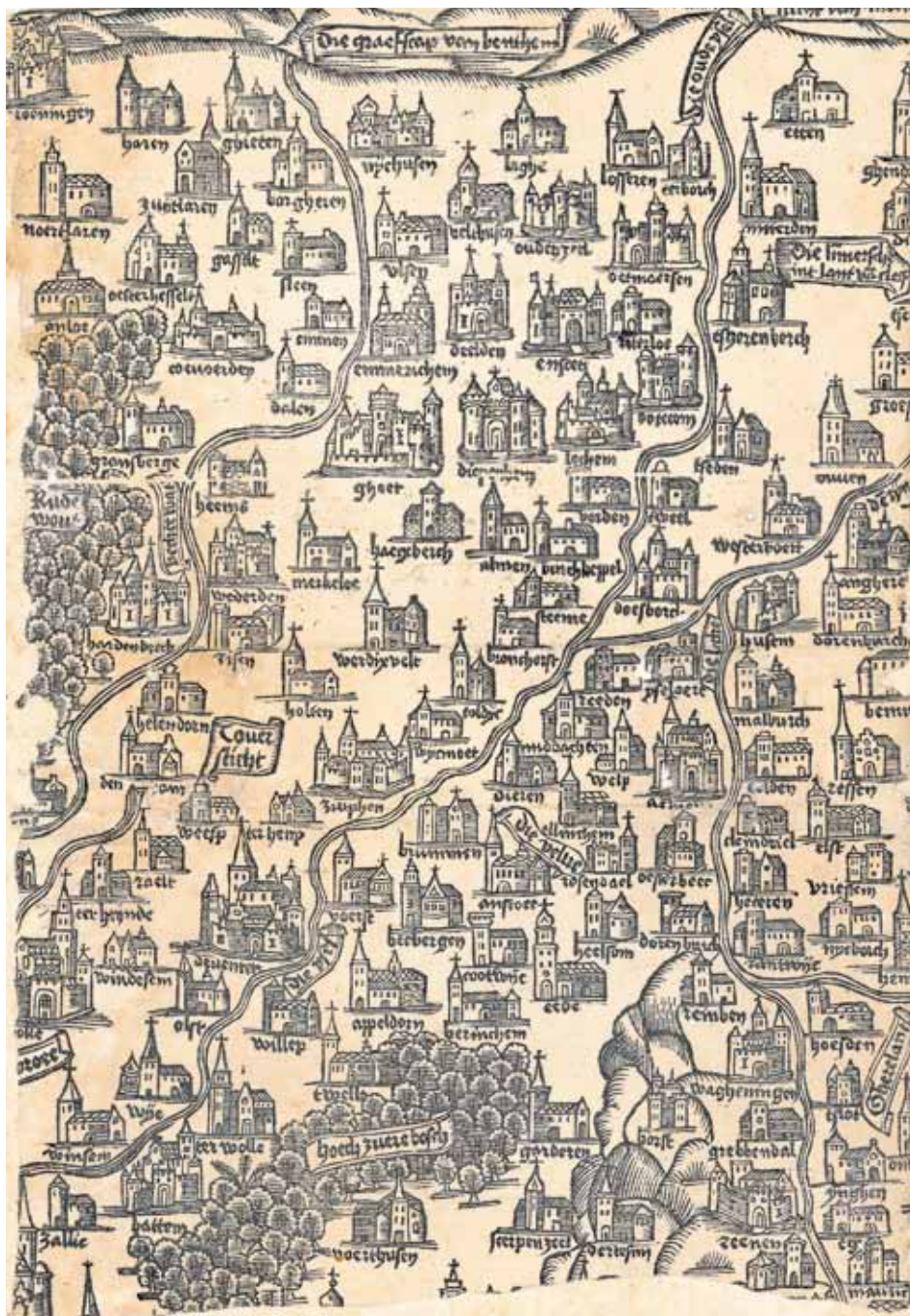
Allereerst is er het stempelbandje met bloemdecoraties in banen. Bij het globaal dateren van dit stempelbandje wordt gedacht aan de periode tussen 1580 en 1630, wat het aannemelijk zou maken dat het leer afkomstig is van een ander boek en dus dat het is hergebruikt.¹¹

Ten tweede lijkt het erop dat de achterzijde van fragment *Oversticht* door iemand als kladpapiertje is gebruikt. Onder een rekensommetje staat een handgeschreven tekst, met onder meer de woorden 'Gomois conseillier', wat in het Frans raadsheer Gomois betekent.¹²

Het leggen van een link met de familie Chastelain is dan verleidelijk aangezien bijvoorbeeld Lodewijk Chastelain (1714 - 1784) later advocaat bij het Hof van Holland was.¹³

Op grond van het bovenstaande zouden we de hypothese kunnen vormen dat de persoon die begin 18de eeuw het boekje heeft gemaakt, leer van een boek heeft hergebruikt en ter versteviging van de band onder meer de fragmenten *Oestvrieslant* en *Oversticht* heeft versneden.¹⁴

Belangrijker dan de onopgeloste vraag wie de houtsnedefragmenten voor het verstevigen van de stempelband heeft hergebruikt en waar (in Nederland of elders), is de kwestie rond de ontstaansgeschiedenis ervan. Wanneer werd de houtsnedekaart vervaardigd, met welk doel en voor en door wie?

2. Kaart van het bisdom Utrecht, ca. 1524: fragment *Oversticht*. (Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN 20071 M 4, 2).

De datering van het gebruikte papier

Een eerste sleutel tot het ontrafelen van de ontstaansgeschiedenis van de 'kerkenkaart', is een aangetroffen watermerk van een 'vooroverhellend hert met halsband'.¹⁵ Aan dit watermerk, dat nieuw licht op de kwestie rond de datering werpt, is door eerdere auteurs geen aandacht geschonken.

Om het papier waarop de houtsnedekaart is gedrukt te kunnen dateren, is naar een identiek watermerk gezocht in de beschikbare handboeken. Een identiek watermerk ontbreekt, maar vergelijkbare

watermerken wijzen - aldus watermerkerspecialisten - naar de periode circa 1522-1530 en naar de Champagnestreek in Frankrijk.¹⁶

Om toch een watermerk, identiek aan dat in fragment *Oversticht* te vinden, heeft watermerkerspecialist Gerard van Thienen aangeraden te zoeken in Straatsburgse drukken uit genoemde periode. Omdat van vier procent van de in Straatsburgse drukken aangetroffen watermerken uit de periode 1501-1550 het papier uit Noordoost-Frankrijk afkomstig is, is de kans zeer klein het watermerk van het hert daarin te vinden, maar het houdt te-

3. Het watermerk in het fragment Oversticht van de 'kerkenkaart' (Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN 20071 M 4, 2). Foto A. Zijlstra, bewerkt met GIMP 2.8, een open source programma voor beeldbewerking.

gelijktijd ook in dat Straatsburg als drukplaats niet bij voorbaat uit te sluiten is.¹⁷ Het watermerk in de proefstaat van de *Carta Marina*, gedetermineerd als Briquet 3319, heeft ook de *origine champenoise* en die houtsnedekaart is toegeschreven aan de Straatsburgse drukker Johannes Grüninger.¹⁸

Watermerkenonderzoek in de Nederlandse (Universiteits-)bibliotheeken in drukken van Grüninger en Johann Schott uit Straatsburg heeft uiteindelijk geen identiek watermerk opgeleverd. In het buitenland liggen wellicht nog kansen, maar is de toeschrijving aan Straatsburg überhaupt wel terecht?

Al hebben voorgaande auteurs, te beginnen bij Van 't Hoff, aangegeven het zeer waarschijnlijk te vinden dat de houtsne-

dekaart in Straatsburg gedrukt is, het is nooit bewezen. Van 't Hoff schrijft over de gevonden fragmenten van een proefstaat van de *Carta Marina*, 1524 in Straatsburg gedrukt, waarmee hij de waarschijnlijkheid wil onderstrepen dat Straatsburg eveneens de drukplaats is van de fragmenten *Oestvrieslant* en *Oversticht*. Hij laat daarbij het in het huishoudkasboekje aanwezige vijfde fragment achterwege, een stukje Latijnse tekst op perkament uit een tractaat van Aristoteles, *De somno et vigilia*. Het handschrift is mogelijkwijze in de tweede helft van de 13de eeuw in Frankrijk vervaardigd.¹⁹

Met welke reden noemt Van 't Hoff dit fragment niet? Juist dit vijfde fragment onderstreept dat er niet direct een ver-

band hoeft te zijn tussen vier van vijf als afval versneden fragmenten, enkel gebruikt voor de versteviging van een stempelbandje.

Een drukplaats in de Nederlanden zou ook waarschijnlijk zijn. Het papier dat rond 1520-1530 in de Nederlanden is gebruikt, komt namelijk veel vaker dan het in Straatsburg gebruikte papier uit de Champagnestreek (Troyes en omgeving).²⁰

Maar waar in de Nederlanden moeten we de vervaardiger(s) van de houtsnedekaart dan zoeken?

Antwerpen, omdat daar in 1526 de kaart van de *Oosterscher Zee* ook werd gedrukt? Het zou een mogelijkheid zijn, maar we tasten daarover nu nog in het duister.

De opdrachtgever(s)

Tot 1528 had de bisschop van Utrecht naast geestelijke macht in een groot deel van het huidige Nederland, ook wereldlijke bezittingen in het Neder- en Oversticht (welke districten min of meer overeenkwamen met de huidige provincies Utrecht, Overijssel en Drenthe, de stad Groningen en het Gorecht). De op de kaartfragmenten voorkomende delen van de huidige provincies Friesland en Gelderland (waaronder de Veluwe) vielen begin 16de eeuw niet onder het wereldlijk bezit, wat doet vermoeden dat iemand met een tot dusver onbekende reden het geestelijke bezit van de bisschop van Utrecht op de houtsnedekaart heeft willen weergegeven. Welke reden kan dat zijn geweest?

Eén van de suggesties die in de literatuur geopperd is, is dat de houtsnede voor elect Hendrik van Beieren werd vervaardigd. Het ongedateerde *Memoriale van de reis naar Heidelberg an den elect* (Gemeentearchief Kampen), van de hand van de Kamper stadssecretaris Johan van Breda, bevat namelijk een passage over een *caertte*. Deze kaart wordt voor de op het moment van de reis in 1524 tot bisschop verkozen Hendrik van Beieren *gemaect van de gelegenheit des gestichtes*, zodat hij zelf een beeld krijgt van de toestand van het sticht Utrecht, waarschijnlijk het gehele bisdom. De meningen zijn verdeeld of de in Leiden gevonden fragmenten delen van deze *caertte* zijn.²¹ Schrijver dezes identificeert ze niet als zodanig, maar een plausibelere aanleiding om tezelfdertijd een houtsnedekaart van het bisdom Utrecht te vervaardigen, is tot dusver ook niet gevonden.

Hoe de complete houtsnedekaart eruit gezien kan hebben: het kaartbeeld en de beschrijving

Uit het jaar 1534 stamt een briefwisseling tussen Viglius van Aytta, officiaal van de bisschop van Münster, en advocaat Hadrianus Marius, een vroegere studiegenoot. In een brief, gedateerd Dulmen 18 september 1534, schrijft Viglius over diverse bij hem bekende kaarten. Eén daarvan is wellicht een aanknopingspunt voor 'onze' houtsnedefragmenten: "Circumfertur etiam quaedam diaecesana omnia complectens loca Traiectensis Episcopatus: verum nec ipsa satis spatia intervallaque et fluminum fontes, ambitus, ostiaque, exprimit."²²

Vertaald naar het Nederlands: "Ook is er in omloop een kaart, die alle diocesane plaatsen weergeeft van het Utrechtse:

maar ook deze geeft niet voldoende weer de diverse onderlinge afstanden, de bronnen der rivieren, hun loop en uitmonding."²³

Het is geen vaststaand feit dat het bij de in de aangehaalde passage beschreven kaart om een houtsnedekaart gaat, want er wordt enkel gesproken over 'quaedam', dat iemand of iets kan betekenen.²⁴ 'Quaedam' slaat weer terug op 'tabula', maar of deze tabula een gedrukte of getekende kaart is, wordt in voorgaande passages niet duidelijk gemaakt.²⁵

Een onomstotelijk bewijs ontbreekt dus. Aangezien Viglius 'circumfertur' (er is in omloop) schrijft, zou een gedrukt exemplaar echter wel aannemelijk zijn.²⁶

In ieder geval is Viglius van mening dat op de door hem beschreven kaart de afstanden tussen de plaatsen niet kloppen en de weergave van de rivieren voldoet niet aan zijn criteria. Het gaat om beschrijvingen, die de hypothese uitlokken dat de houtsnedefragmenten *Oestvrieslant* en *Oversticht* deel hebben uitgemaakt van de door Viglius beschreven kaart. Waar en wanneer die kaart op zijn pad gekomen is, is nog onbekend. Volgens Viglius staan op de kaart die hij gezien heeft 'alle diocesane plaatsen', dus het gehele bisdom Utrecht. Door informatie over de parochie-indeling in het Utrechtse bisdom in te voeren in het programma ArcGIS, is gereconstrueerd wat de reden is dat bepaalde plaatsen wel of niet op de houtsnedefragmenten voorkomen. Bij fragment *Oversticht* blijkt de parochie-indeling bepalend. Ook heeft de tekenaar enkele (mogelijk voor het bisdom) belangrijke gebouwen weergegeven. Bij fragment *Oestvrieslant* daarentegen lijkt de redenatie met de parochies niet op te gaan, omdat meer plaatsen ontbreken. In tegenstelling tot op fragment *Oversticht* komen daarnaast grietenijnamen met bijbehorend signatuur voor. Wellicht is het gebruikte bronmateriaal de reden voor het afwijkende beeld. Een suggestie is een in het tijdschrift *De Navorscher* genoemde kaart van *Oestvrieslant*, vervaardigd door Jan de Pape in 1516, genoemd in een rekening van de Grafelijkheidsrekenkamer te Den Haag.²⁷

Werd een dergelijke gebiedskaart van de Nederlanden misschien als voorbeeld voor een deel van de 'kerkenkaart' gebruikt?

Op basis van de beschreven reconstructie wordt de indruk gewekt dat we het resultaat van een samengesteld kaartbeeld voor ons zien, waaraan meerdere

(mondelinge) bronnen ten grondslag liggen. Diezelfde conclusie geldt voor de beschrijving, die afgaande op de naamsvormen mogelijk is samengesteld door iemand uit West-Nederland. Omdat af en toe sterk de indruk wordt gewerkt dat de schrijfwijze dicht bij de lokale uitspraak ligt, lijkt de samensteller van de namenlijst gebruik te hebben gemaakt van 'lokaal ingezamelde informatie'.²⁸

Een aantal corrupte naamsvormen maakt ook duidelijk, dat iemand de toponiemen niet altijd goed overgenomen heeft, maar of dat de opsteller van een namenlijst of de houtsnijder is geweest, is niet duidelijk.²⁹

Lacunes in het bronmateriaal, een foutieve aansluiting van verschillende gegevens op elkaar en/of een onjuiste interpretatie ervan, verklaren de problemen die we in de 21ste-eeuw (en Viglius in 1534?) ervaren.

Wordt vervolgd?

Er zijn nog vele nieuwe onderzoeksvragen te formuleren om het mysterie van de 'kerkenkaart' te ontrafelen. Eén ervan is de vraag wie de opdrachtgever(s) is of zijn geweest en waar in de Nederlanden de houtsnedekaart vervaardigd kan zijn. Schrijver dezes heeft het antwoord in haar masterscriptie niet kunnen geven. Ervan uitgaande dat de houtsnedefragmenten *Oestvrieslant* en *Oversticht* deel uitmaken van een kaart met daarop het gehele diocees Utrecht, waarop ook het destijds tot het bisdom behorende Holland en Zeeland moeten zijn weergegeven, is de conclusie dat de *kaart van het bisdom Utrecht* de oudst bekende kaart van (een groot deel van) de toenmalige Nederlanden moet zijn. Mijn hoop is dat er ergens nog bronnen opduiken die de mysteriën rond de 'kerkenkaart' verder helpen op te lossen.

Literatuur

- Bagrow, Leo. 1959. 'Fragments of the "Carta Marina" by Laurentius Fries, 1524', *Imago Mundi* 14, 110-112
- Emaus, Roeland. 2010. 'Kaart van het bisdom Utrecht: wetenschappelijk waarde van de oudste gedrukte kaart van Nederland', *Caert-Thresoor* 29, 2, 35-43
- Gnirrep, W.K., J.P. Gumbert en J.A. Szirmai. 1992. *Kneep en Binding: een terminologie voor de beschrijving van de constructies van oude boekbanden*, Den Haag.
- Hoff, B. van 't. 1964. 'De oudste kaart van Overijssel', *Verslagen en mededelingen* 79, 1-9
- S.n. 1870. 'Kaartenmakers en schilders enz. in de 16e eeuw', *De Navorscher* 3, 85

- Vries, Oebele. 1994. 'Westerlauwers Fryslân: de skiednis fan in namme', in: *Wat oars as mei in echte taal*, Leeuwarden. 218-230
- Waterbolk, E.H. 1980. *Rond Viglius van Aytta: enige brieven van zijn hand en enige opstellen*, Leeuwarden.
- Waterbolk, E.H. 1981. *Verspreide opstellen. Aanbevolen aan de schrijver bij zijn aftreden als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen*, Amsterdam.
- Zijlstra, Annemarie. 2012. *De kaart van het bisdom Utrecht, ca. 1524*. Onderzoek naar de hout-snedefragmenten 'Oestvrieslant' en 'Oversticht', Dokkum [masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen].

Bronnen:

- Gemeentearchief Den Haag, inv. nr. 35, index notarieel archief 1670-1881: Charret, Johan – Coupard, Jakob
- Gemeentearchief Den Haag, klappers op de Doop-, Trouw- en Begraafboeken, D.T.B. 1598-1811, inv. nr. 70 Chasselet, Kristina
- Gemeentearchief Den Haag, klapper op de Doop-, Trouw- en Begraafboeken, D.T.B. 1598-1811, Dopen inv. nr. 296 Charlot, Jakob 1694
- Nationaal Archief, Den Haag, Bert van 't Hoff, nummer toegang 3.20.81, inventarisnummer 2 en 20. Verkort: NL-HaNA, Hoff, 't, 3.20.81, inv. nr. 2 en 20
- Nationaal Archief, Den Haag, Grafelijkheidsrekenkamer Rekeningen, nummer toegang 3.01.27.02, inventarisnummer 6256. Verkort: NL-HaNA, Grafelijkheidsrekenkamer / Rekeningen 3.01.27.02, inv. nr. 5256
- Universiteitsbibliotheek Leiden, briefkaart bij COLLBN 20071 M 4
- Universiteitsbibliotheek Leiden, eigen onderzoek collectie en archief Louis Chastelain (BPL 248), 5 en 8 juli 2013

Noten

- 1 * Met dank aan dr. J.F. Benders, UD Landschaps-geschiedenis Rijksuniversiteit Groningen en dr. P.C.J. van der Krogt, historisch kartografisch onderzoeker Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam, die bereid zijn geweest hun commentaar te geven bij een eerdere versie van dit artikel. Deze eerdere auteurs zijn onder andere Van 't Hoff, Koeman en Emaus. Laatstgenoemde schrijft in 2008 terecht dat Straatsburg als drukplaats niet bewezen is.
- 2 Gezien de toegestane omvang van het artikel heb ik gekozen voor enkele van de belangrijkste onderzoeksresultaten van mijn masterscriptie.
- Voor een volledige versie, zie de scriptiedatabase van de Rijksuniversiteit Groningen: <http://irs.ub.rug.nl/dbi/525e905d15c5a>.
- 3 Zie: Emaus 2010.
- 4 Zijlstra 2012, 1.
- 5 Vries 1994, 218.

- 6 N.B. Bij een letterlijke transcriptie overeenkomstig het origineel zou 'Tover sticht' de juiste schrijfwijze zijn. Omdat deze benaming in zoekmachines andere associaties met zich meebrengt, is om de lezer tegemoet te komen, gekozen voor de schrijfwijze 'Oversticht'.
- 7 Nationaal Archief, Den Haag (hierna: NL-HaNA), Hoff, 't, 3.20.81, inv. nr. 2; Datering: briefkaart G.J. Liefstinck aan B. van 't Hoff; Over de gevonden fragmenten van de *Carta Marina*, zie: Bagrow 1959; Maculatuur is 'reeds eerder gebruikt papier of perkament, dat een tweede gebruik in een boekband vindt. (...) (Gnirrep, Gumbert en Szirmai 1992, 22).
- 8 E. Chastelain: NL-HaNA, Hoff, 't, 3.20.81, inv. nr. 2. Esther: eigen onderzoek Universiteitsbibliotheek Leiden 5 en 8 juli 2013.
- 9 NL-HaNA, Hoff, 't, 3.20.81, inv. nr. 2 en eigen onderzoek Universiteitsbibliotheek Leiden 5 en 8 juli 2013.
- 10 Eigen onderzoek Universiteitsbibliotheek Leiden 21 november 2013.
- 11 Datering: schriftelijke mededeling R. Top, 30-06-2011. Hergebruikt leer: schriftelijke mededeling K. Scheper, 30-06-2011.
- 12 'Raadsheer Gomois': schriftelijke mededeling H. Maassen, 11-11-2011 en 14-11-2011.
- 13 Gemeentearchief Den Haag, inv. nr. 35, index notarieel archief 1670-1881: Charret, Johan – Coupard, Jakob; Voor geboorte- en sterfjaar: Gemeentearchief Den Haag, klappers op de D.T.B. 1598-1811, inv. nr. 70 en 296.
- 14 Zijlstra 2012, 117.
- 15 Watermerk: vondst A. Zijlstra 22-06-2011; Benaming 'Vooroverstortend hert': Th. en F. Laurentius, 01-08-2011. 'Vooroverhellend hert met halsband': G. van Thienen, 10-08-2011 en 15-03-2012.
- 16 Schriftelijke mededelingen G. van Thienen, 27-06-2011 en Th. Laurentius, 01-08-2011.
- 17 Vier procent: Zaar-Görgens 2004, 296.
- 18 Determinering: Bagrow 1959; Herkomst uit de Champagne: schriftelijke mededeling M. van Delft, 05-09-2011.
- 19 M.b.t. Straatsburg en de *Carta Marina*: Van 't Hoff 1964, 3; M.b.t. identificatie vijfde fragment: schriftelijke mededeling E.J. Munnik, 10-07-2011.
- 20 M.b.t. het gebruikte papier: schriftelijke mededeling Th. Laurentius, 01-08-2011 en schriftelijke mededeling G. van Thienen 10-08-2011.
- 21 Zijlstra 2012, 37-40; Toeschrijving handschrift: mondelinge mededeling P. Bakker, 23-06-2011.
- 22 Waterbolk 1981, 142.
- 23 Waterbolk 1980, 29.
- 24 Schriftelijke mededeling P. van der Krogt, 01-08-2011.
- 25 Schriftelijke mededeling C. Heesakkers, 12-09-2011.
- 26 Waterbolk 1980, 31.
- 27 S.n. 1870, 85 en NL-HaNA, Grafelijkheidsrekenkamer / Rekeningen 3.01.27.02, inv. nr. 5256.
- 28 Schriftelijke mededeling R. Rentenaar, 06-06-2012.
- 29 Schriftelijke mededeling R. Rentenaar, 06-06-2012.

Summary:

The 'kerkenkaart' mystery: a study of the 'Oestvrieslant' and 'Oversticht' woodcut fragments / Annemarie Zijlstra

This article is about a new study of a map of the Utrecht diocese or 'kerkenkaart' (church map), which is usually dated to ca. 1524 and was found at Leiden University Library in April 1956 with probably not two, but three, other fragments serving as reinforcement of a book cover. In 2011-2012, when I wrote my Master's Thesis for Landscape History (University of Groningen) about the woodcut fragments, some interesting things came to light.

One was an unknown watermark of a deer I found in the *Oversticht* fragment, calling into question Strasbourg as the place of printing. Based on the paper used it turned out to be more likely that the map was printed in the Netherlands. But where?

Possibly the Utrecht diocese map was made in connection with the election of the bishop of Utrecht around 1524, but no evidence of that is produced. Only in the *Memoriale van de reis naar Heidelberg an den elect* (Kampen Municipal Archive) it was mentioned that a map was created for bishop-elect Henry of Bavaria to show him his future territory.

In a letter dated 1534 Viglius, judicial vicar of the bishop of Münster, writes about a map with all places of the diocese. He complains about the incorrect distances between places and the rendering of rivers. It is tempting to hypothesize that this is our map, but it is unsure whether Viglius refers to a woodcut or a manuscript.

A reconstruction made in the ArcGIS programme gives a plausible explanation for places chosen to be shown on the map: the division into parishes on the *Oversticht* fragment; and another source, probably an old map, for the *Oestvrieslant* fragment. In any case what we see must be the combination of a map image, composed by someone with the help of multiple (oral) sources, and maybe a name list, drawn up by someone from the western part of the Netherlands. Gaps in the source material and (interpretation) errors led to the apparent problems of this map. Study of the woodcut fragments will lead to new research questions to help unravel the mystery of the 'kerkenkaart'. Starting from the assumption that the *Oestvrieslant* and *Oversticht* woodcut fragments are part of a map of the entire Utrecht diocese, the conclusion is that this must be the oldest known printed map of (a part of) the Netherlands.

De totstandkoming van de *Monumenta* is een weg als die van bijvoorbeeld Abel Tasman. Een weg van plannen maken, zoeken, teleurstellingen, interessante ontmoetingen en mooie resultaten. Een weg van ontdekken, koers wijzigen en bijna schipbreuk lijden. Soms ook van muiterij, tegenwind en toevallige unieke ontdekkingen.

Ik heb mij vaak afgevraagd hoe zo'n megaproject als de totstandkoming van de negen-delige *Monumenta Cartographica Neerlandica* ontstaat en in de loop der tijd evolueert en vorm krijgt. Ik heb geprobeerd daar een lijn in te ontdekken, een historische ontwikkeling. Hiertoe heb ik de auteur Günter Schilder geïnterviewd en het resultaat daarvan vindt u hier.

Na Günter Schilders promotieonderzoek naar de Nederlandse ontdekkingsgeschiedenis van Australië (1970)¹ en nadat hij samen met professor Koeman de Suriname-atlas had voltooid (1973)², kreeg hij de vrije hand een eigen koers uit te zetten. Door het werk aan deze twee publicaties ontstond zijn interesse voor de beginperiode van de Amsterdamse kaart- en atlasproductie. Zijn doelstellingen bij het onderzoek werden ten eerste het openleggen en de inventarisatie van de Amsterdamse kaart-

P.J.W. van Gestel-van het Schip,

is sinds 1991 vrijwilliger, onderzoeker en auteur bij het historisch-kartografisch onderzoeksprogramma Explokart, toen gevestigd aan de Universiteit Utrecht en sinds 2000

verbonden aan de staf van Explokart als vrijwillig medewerker, nu aan de Universiteit van Amsterdam. Zij neemt taken als eindredactie, drukprocesbegeleiding, presentaties, fondsenwerving, secretariaat en organisatorische taken voor haar rekening. Zij is mede-auteur van *Maps in books of Russia and Poland* (2011) en momenteel bezig, samen met professor Günter Schilder, aan een kartobibliografie van Nederlandse gedrukte wandkaarten tot circa 1800.

Paula van Gestel

The making of the *Monumenta* Günter Schilders levenswerk *Monumenta* *Cartographica Neerlandica* voltooid

en atlasproductie in de periode einde zestiende en begin zeventiende eeuw, en ten tweede daarbij speciale aandacht voor het Nederlandse aandeel in de vroege ontdekkingen.

Uit onderzoek in de VOC-archieven en in de literatuur bleek al gauw dat bijvoorbeeld de historisch-kartograaf F.C. Wieder (1874-1943) bij dit openleggen weliswaar al baanbrekend onderzoek had verricht en de resultaten daarvan had gepubliceerd³, maar dat dit verre van compleet was. Bovendien klopten inmiddels vindplaatsen en locatievermeldingen van kaartmateriaal niet meer. Omdat veel Nederlands materiaal zich niet meer in Nederlandse collecties bevond, besloot Günter om eerst zo veel mogelijk systematisch onderzoek te gaan doen in buitenlandse verzamelingen.

Gewapend met potlood en papier en een grondige bibliografische basiskennis begon hij in 1974 met Zuid-Duitsland: in kastelen, musea, in kelders en op zolders in Karlsruhe, Nürnberg en Würzburg. In vrijwel alle grote steden, residenties van vorsten en bibliotheken in Europa beschreef hij al het aanwezige zeldzame Nederlandse kaartmateriaal. Een van zijn boekenkasten staat vol met de logboeken die hij bij deze inventarisatie vulde. Over vrijwel alle belangrijke collecties in Europese steden worden hierin originele aantekeningen bewaard.

En al meteen in 1975 was er in Nürnberg een eerste vondst, de grote wandkaart van Europa van Jodocus Hondius uit 1595, gevolgd door vele andere die ik hier verder niet zal noemen, maar die allemaal in de *Monumenta* vermeld staan.

Afb. 1 Deel van Günter Schilder's logboeken waarin hij het Nederlandse kaartmateriaal in kaartcollecties inventariseerde. Collectie Günter Schilder.

Afb. 2 Hondius' grote wandkaart van Europa uit 1595. Collectie Harvard College Library, Cambridge, USA.

Met behulp van Nico Israel (1919-2002), een bekende Amsterdamse antiquaar en uitgever haalde hij de Hondius-kaart naar Nederland voor restauratie en een tentoonstelling. Zo ontstond een derde doelstelling: zeld-

zaam materiaal behouden voor de toekomst door het bevorderen en begeleiden van conservering, restauratie en facsimilering. Door zijn vriendschap met Nico Israel, met wie hij vele van zijn vondsten besprak, realiseerde hij het idee om dit

zeldzame materiaal voor de toekomst te bewaren in de vorm van facsimile-uitgaven, mede geïnspireerd door de facsimile-uitgaven van Wieder.

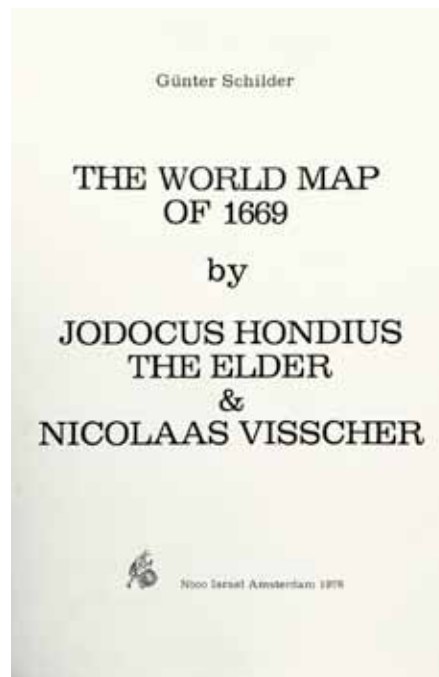
Zo verscheen (in het Engels) in 1977 het eerste deel van de serie *Wall Maps of*

the sixteenth and seventeenth centuries met een facsimile van de wandkaart van de wereld van Willem Jansz. Blaeu uit 1605, heruitgegeven door Jodocus Hondius in 1624, waarbij twee incomplete exemplaren uit Nürnberg en Parijs werden

samen gevoegd tot een complete facsimile met een uitgebreide beschrijving. Feitelijk is dit – achteraf natuurlijk – te beschouwen als de geboortakte van de *Monumenta*.

Nico Israel wilde deze serie voortzetten en zo verschenen ook de delen twee, drie en vier van de *Wall Maps* met wandkaarten van de wereld, van Nederlandse kartografen, afkomstig uit buitenlandse collecties, in facsimile.

Afb. 3 Deel 2 van de serie *Wall Maps of the sixteenth and seventeenth centuries*.

Incomplete exemplaren werden hiertoe samengevoegd of herleid uit slechts één overgebleven foto, zoals bijvoorbeeld gold voor de wandkaart van de wereld van Willem Jansz. Blaeu uit 1607, die alleen bekend was van een foto die Günter in 1974 in de collectie van Het Scheepvaartmuseum had gevonden. Günter dacht dat de wandkaart zelf verloren was gegaan, maar tot zijn grote verrassing trof hij in 1980 in de Ryhinercollectie van de Universiteitsbibliotheek te Bern de vier hoofdbladen aan van deze kaart. In 1988 dook ook nog een foto op van de werkkamer van Wieder in Leiden uit 1938 waarop de kaart geheel rechts in origineel of in facsimile te zien is. Een 'bijvangst' van het enthousiasme en de vondsten van Günter was dat ook bij de Universiteitsbibliotheek van Bern het besef van het belang van de Ryhinercollectie doordrong. Het leidde uiteindelijk tot de aanstelling van conservator Thomas Klöti.

Toen alle materialen en teksten voor een deel vijf van de *Wall Maps*, over drie wandkaarten van Abraham Ortelius en Carolus Clusius, al gereed en aangekondigd waren, stopte Nico Israel met zijn uitgeverij. Het onderzoek in Europese collecties ging echter door, onder andere in Parijs, Madrid en Florence, maar de uitgave van de resultaten stagneerde, totdat Arie Vis (1931-2008) van uitgeverij Canaletto in 1984 de hoorcolleges van Günter kwam volgen. Er ontstond een intensief contact dat vijf jaar na de uitgave van deel vier van de *Wall Maps* resulteerde in publicatie van deel I van de *Monumenta Cartographica Neerlandica*. Maar dat eerste deel ging niet over Ortelius. Vis wilde zich uitsluitend richten op kaarten van het Nederlandse grondgebied, waarop zijn hele fonds gericht was. En de producten van Ortelius betroffen de wandkaarten van de Wereld, Azië en Spanje. Bovendien verlangde Vis een tweetalige tekst, Nederlands en Engels, in tegenstelling tot de serie *Wall Maps*, die volledig in het Engels was gesteld.

Deel I in deze nieuwe serie verscheen zonder specifieke titel, alleen als *Monumenta Cartographica Neerlandica I*, zonder kopregels boven de hoofdstukken, met een personen- en kaartenindex en met uitgebreide literatuurverwijzingen in de voetnoten, in de ons inmiddels zo bekende blauwe tekstband en portfolio met facsimile's. Dit eerste deel behandelt de in de zestiende en zeventiende eeuw gedrukte wandkaarten van de Zeventien Provinciën. Daarmee werd het doel om zeldzaam materiaal te facsimileren binnen de gekozen periode na vier delen *Wall Maps* voortgezet. Het materiaal betrof het Nederlandse grondgebied, zoals Vis het wenste, was rijk geïllustreerd, bewust in zwart-wit, omdat dan details duidelijker zichtbaar waren.

Dit eerste deel werd een groot succes. Er verschenen nog twee herdrukken en daarmee was de basis gelegd voor een langdurige samenwerking, waarin Günter nu de vrije hand kreeg met betrekking tot de keuze van de onderwerpen in de serie. Al één jaar later – in 1987 – verscheen deel II met alsnog de wandkaarten van Abraham Ortelius, Jan Baptist Vrients en Philip Galle, in dezelfde uitvoering en opmaak als deel I. Door de keuze voor een bepaalde periode en de focus op de Amsterdamse kaartmakerij kwam de nadruk te liggen op

Afb. 4 De wandkaart van Blaeu uit 1607 in de werkkamer van Wieder bij uitgeverij Brill aan de Oude Rijn te Leiden, in 1938. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden.

een aantal personen, namelijk Ortelius/Plancius, de oude Blaeu, Cornelis Claesz., Jodocus Hondius en Pieter van den Keere en Hessel Gerritsz. Er tekende zich een patroon af in de onderwerpen voor de volgende delen.

De inhoud van deel III combineerde de reeds genoemde doelstellingen en verscheen in 1990. De wandkaart van de wereld van Willem Jansz. Blaeu in twee edities (1619/1646) vormt het enige onderwerp in dit deel. Het behandelt echter de complete ontdekkingsgeschiedenis van de toen bekende wereld. Dit deel kent als eerste een volledige titel en een uitgebreide literatuurlijst. Günter benutte zijn vrijheid volledig, de band is net zo dik als deel I en II bij elkaar! De ontwikkeling van decoratieve randen en het kunsthistorische aspect komen uitgebreid aan bod met beschrijvingen van de ontwerpers en bronnen van de gebruikte decoraties, cartouches, kostuumfiguren, allegorische voorstellingen en portretten.

Deel IV volgde in 1993 en behandelt Blaeus losse kaarten. Het bevat vele onbekende uitgaven, die tevoorschijn kwamen op de ondertussen steeds voortgaande onderzoeksreizen. Er staat tevens een

compleet kartobibliografisch overzicht van dit materiaal tot 1630 in, alsmede een vermelding van de atlassen, waarin de latere staten van deze kaarten voorkomen. Met deel V dat in 1996 verscheen wordt het oeuvre van Blaeu afgesloten met 10 wandkaarten, van de vier continenten en van een aantal Europese staten, allen gepubliceerd in facsimile. Ook Blaeus navolger Claes Jansz. Visscher verschijnt hier op het toneel.

De *Monumenta*-serie was inmiddels een gewaardeerd standaardwerk geworden. In de folder van deel V werden de volgende delen tot en met nummer X al aangekondigd. In deel VI is, bij uitzondering, gekozen voor een presentatie op basis van het kaartbeeld in plaats van de kaartmaker en komen meerdere kartografen aan bod. Alle Nederlandse folio-kaarten met decoratieve randen worden hierin beschreven en gefacsimileerd. Het deel bevat ook een historisch overzicht van de ontwikkeling van deze decoraties en hun bronnen. Verder wordt hier uitgebreid aandacht besteed aan de kaartvervaardiging, het reproductieproces en de distributie. De meeste van de hier behandelde kaarten bevinden zich niet meer in Nederlandse collecties, maar zijn

verspreid over de hele wereld. Door het toenemend aantal pagina's (de banden werden steeds dikker) ging Vis bij deel VI akkoord met een voortzetting in uitsluitend de Engelse taal.

Na deel VI werd de aandacht verplaatst naar een aantal tijdgenoten van Blaeu. Deel VII behandelt het leven en werk van Cornelis Claesz. Door de aard van zijn bedrijf komen hierin niet alleen kartografische maar ook boekhistorische en maritieme onderwerpen aan bod. Claesz. heeft bijvoorbeeld veel reisjournalen uitgegeven, die uitgebreid worden besproken. Claesz. was allereerst een zakenman, waardoor dit deel een veelzijdig beeld geeft van de commerciële activiteiten in Amsterdam aan het einde van de zestiende en begin van de zeventiende eeuw. Dat is precies de meest favoriete periode van Günter zelf. Vrijwel het complete oeuvre van Claesz. is voor dit deel getraceerd, beschreven en bijna alle kaarten zijn gefacsimileerd.

Volgens de ter gelegenheid van het uitkomen van deel V in 1996 verschenen folder was deel VIII bestemd voor Joan Blaeu. Günter zag zich echter gedwon-

gen af te zien van één deel over Joan Blaeu, omdat diens kaartproductie zo'n enorme omvang had, dat publicatie daarvan in één band onmogelijk bleek. Door het aanscherpen van de doelstellingen (beperking tot eind zestiende/begin zeventiende eeuw) werd besloten diens werk buiten de reeks te houden. Deel VIII werd daarom bestemd voor Hondius en Van den Keere, die oorspronkelijk samen met Hessel Gerritsz. op de rol stonden voor deel IX. Maar bij deze keuze deed zich eenzelfde situatie voor als eerder bij Joan Blaeu. De beschrijving en het aantal facsimile's van het werk van Hondius en Van den Keere bleek zoveel ruimte in te nemen, dat Hessel Gerritsz. er niet meer bij kon. Het complete leven van Hondius en zijn zwager Van den Keere wordt in deel VIII uitvoerig behandeld; daarbij blijken beide heren vele connecties te hebben gehad met hun tijdgenoten Blaeu en Claesz. Ook hier wordt duidelijk dat kaarten een lucratieve handel opleverden, zeker als door de aankoop (op inmiddels op gang gekomen veilingen) van oude koperplaten, veel geld verdiend kon worden met herdrukken van kaarten en atlassen. Hessel Gerritsz. moest dus verhuizen

naar deel IX. Hij is één van de favoriete personen van Günter, een sympathie die hij al 30 jaar eerder had opgevat door zijn onderzoek over de exploratie en kartering van Australië. Dan rest nog het reeds aangekondigde deel X, bestemd voor Allard en Danckerts en hun opvolgers. Door de uitvoerige inhoudelijke beschrijvingen van zo veel kaarten in de eerdere delen van de *Monumenta* kwam Günter tot de conclusie, dat deze uitgevers weliswaar veel en ook prachtig gedecoreerd materiaal hebben uitgegeven, maar dat hun uitgaven aan het kaartbeeld niet veel veranderden. Bovendien zou het dan noodzakelijk worden om de oorspronkelijke gekozen eindperiode (begin zeventiende eeuw) te overschrijden, omdat beide uitgeversfamilies tot eind zeventiende en zelfs nog begin achttiende eeuw werkzaam waren. Daarom is de serie tot negen delen beperkt.

Monumenta Cartographica Neerlandica 1986-2013

Inhoud en verschijningsjaar van de negen delen van de *Monumenta*

- 1986 Wandkaarten Zeventien Provinciën zestiende en zeventiende eeuw (3 edities)
- 1987 Ortelius, Vrients en Galle in zestiende eeuws Antwerpen
- 1990 Blaeu, Wandkaart wereld 1619/1645
- 1993 Blaeu, Foliokaarten
- 1996 Blaeu/Visscher, 10 wandkaarten
- 2000 Foliokaarten met decoratieve randen
- 2003 Cornelis Claesz.
- 2007 Jodocus Hondius en Pieter van den Keere
- 2013 Hessel Gerritsz.

En met deze conclusie komt er dus een einde aan de reeks *Monumenta Cartographica Neerlandica*: op 15 november 2013 is deel IX verschenen. Dit deel omvat niet alleen een tekstdeel en een portfolio, maar ook nog een klein boekje als toegift. Dit boekje bevat een algemene index samengesteld op alle 9 delen: op de concrete inhoud van elk deel, op de facsimile's per deel, regio en auteur, op persoonsnamen en op een twaalfstal thema's. Hiermee wordt de serie op vele onderwerpen toegankelijker gemaakt. Het eerste exemplaar werd op 15 november in Amsterdam aangeboden aan professor dr. Hans Clevers, president van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.

De totstandkoming van deel IX heeft aan een zijden draadje gehangen. Na een samenwerking van bijna 40 jaar, werd in het najaar van 2012 bekend dat Canaletto failliet verklaard zou worden. Dat gebeurde op een moment dat alle teksten en illustraties al waren ingeleverd en de eerste negen hoofdstukken al waren opgesteld. Er werd gevreesd dat deel IX nooit zou kunnen verschijnen. Maar Bas Hesselink van uitgeverij Hes & De Graaf kwam vrij snel met het heugelijke bericht, dat hij zonder voorwaarden deel IX wilde overnemen en uitgeven. Hiervoor past een woord van zeer grote dank

Noten

- 1 Schilder, G.G. 1976. *Australia unveiled. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia*. Amsterdam: *Theatrum Orbis Terrarum*.
- 2 Koeman, C. (ed.). 1973. *Links with the past. The history of the cartography of Suriname 1500-1971 = Schakels met het verleden. De geschiedenis van de kartografie van Suriname 1500-1971 = Eslabones con el pasado. La historia de la cartografía de Suriname, 1500-1971*. Amsterdam: *Theatrum Orbis Terrarum*.
- 3 Wieder, F.C. 1925-1933. *Monumenta cartographica. Reproductions of unique and rare maps, plans and views in the actual size of the originals accompanied by cartographical monographs*. 's-Gravenhage: Nijhoff. 5 delen.

Summary:

The making of the *Monumenta*. Günter Schilder's magnum opus *Monumenta Cartographica Neerlandica* completed / Paula van Gestel

The gradual realization by Günter Schilder of his monumental series *Monumenta Cartographica Neerlandica* is dealt with here, on the basis of interviews with the author. At an early date its aims were established as: the unveiling and inventory of the map and atlas production in Amsterdam in the late sixteenth and early seventeenth centuries, focusing on the Dutch participation in the early geographical discoveries, and the conservation, restoration and the production of facsimiles of those maps in order to safeguard this material for the future. The selection of the material is accounted for, both regarding the publishers and authors and the selection of map types. Input by three different publishing houses (Israel, Canaletto and Hes & De Graaf) during this project is indicated as well. The series was completed by volume IX. To improve access to the whole series a general index of personal names, maps by region and a dozen thematic subjects covered by all nine volumes has been compiled.

In 1561 kreeg schilder Marcus Gheeraerts de opdracht van het Brugse stadsbestuur om een driedimensionaal stadsplan te maken waarop Brugge in al haar glorie te zien was. Het werk nam een jaar in beslag. De vraag om de verbinding met de zee korter en breder te tekenen dan ze werkelijk was, *ten fine dat men mercken mach de goede navigatie*,¹ werd netjes uitgevoerd. Ruim 450 jaar later worden nog steeds reproducties van deze kaart verkocht. Ze hangt in vele Brugse woonkamers aan de muur en wordt bijzonder vaak als illustratie gebruikt in de historische literatuur over de stad. Het *MAGIS Brugge-project* wil de kaart nog toegankelijker maken door ze te gebruiken als basis voor een dynamische databank over de Brugse geschiedenis.

Elie Vernackx, An Heirman en Bram Vannieuwenhuyze

MAGIS Brugge

van zestiende-eeuws vogelvluchtplan tot stadshistorische databank

Marcus Gheeraerts en zijn propagandistische kaart

Marcus Gheeraerts werd in 1521 geboren in Brugge.² Net zoals zijn vader en latere pleegvader werd hij schilder.³ Toch staat hij vooral bekend als graveur: hij ontwierp en graveerde afbeeldingen voor geïllustreerde boeken.⁴ In het jaar 1561 gaf het stadsbestuur Gheeraerts de opdracht een kaart te maken van de stad Brugge.⁵ De handelspositie van Brugge ging toentertijd steeds meer achteruit, enerzijds vanwege politieke factoren, anderzijds door de verzanding van het Zwin.⁶ Het graven van een nieuw kanaal tussen Damme en Sluis kon een oplossing bieden. Gheeraerts kreeg de taak deze oplossing bekend te maken via een kaart. Er werd

hem zelfs uitdrukkelijk gevraagd de verbinding met de zee breder en korter te tekenen dan ze in de realiteit was.⁷

Op de kaart is zeer duidelijk te zien dat hij deze vraag ter harte heeft genomen: Brugge ligt veel verder van de zee af dan de kaart laat uitschijnen.

De kaart bevat nog meer elementen die wijzen op propaganda. De belangrijkste gebouwen, zoals het belfort, zijn proportioneel gezien te groot afgebeeld.

De dieren op de vesten suggereren dan weer dat Brugge een zeer vreedevolle en veilige stad was, waar men in alle rust handel kon drijven. Kortom, Marcus Gheeraerts' stadsplan bevatte een duidelijke boodschap.

Het meest opvallende aspect van het vo-

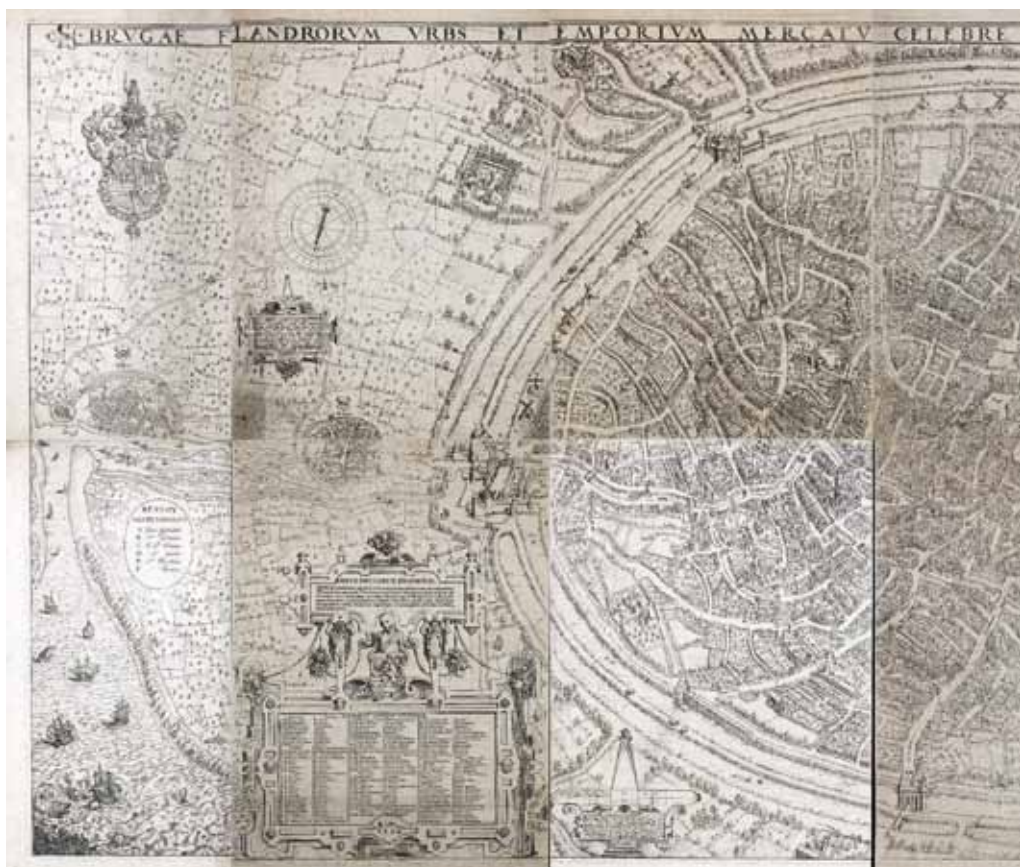
E Vernackx MA,
projectmedewerker
Bruggemuseum, Musea
Brugge, stad Brugge.

A. Heirman MA,
project manager GIM
(Geographic Information
Management).

dr. B.J. Vannieuwenhuyze,
vrijwillig wetenschappelijk
medewerker onderzoekseenheid geschiedenis van
de middeleeuwen, Faculteit
Letteren, KU Leuven.

1. De volledige kaart van Brugge door Marcus Gheeraerts (1562, 1,77x1m, Openbare Bibliotheek Brugge)

gelvluchtplan is de enorme rijkdom aan details. Waterputten, bomen, tuinmuren, schepen, kranen, sluizen, houten en stenen bruggen, etc. werden gegraveerd. Huizen werden niet beperkt tot een stereotiepe weergave, maar hebben alle een

uniek voorkomen en herkenbare architecturale kenmerken.

Het is niet verbazingwekkend dat er vaak wordt getwijfeld of Gheeraerts werkelijk slechts een jaar nodig heeft gehad om zijn meesterwerk te maken. Soms wordt gesuggereerd dat hij een oudere kaart als basis nam en zo de realisatie versnelde. Het anonieme geschilderde plan van Brugge van rond 1500 is hier vanwege enkele gelijkenissen een mogelijke kandidaat.⁸ Constandt meende echter dat Gheeraerts zich baseerde op een intussen verdwenen kaart.⁹ Toch is het evenmin onmogelijk dat Gheeraerts al langer met de kaart bezig was of hulp kreeg, bijvoorbeeld van mensen die veldwerk verrichtten of tekeningen van individuele gebouwen maakten. Hoe dan ook werd zijn vogelperspectief van Brugge een alom bekend huzarenstukje. Het draagt misschien niet meer dezelfde boodschap uit als in 1562, maar weet wel nog steeds heel veel mensen te boeien.

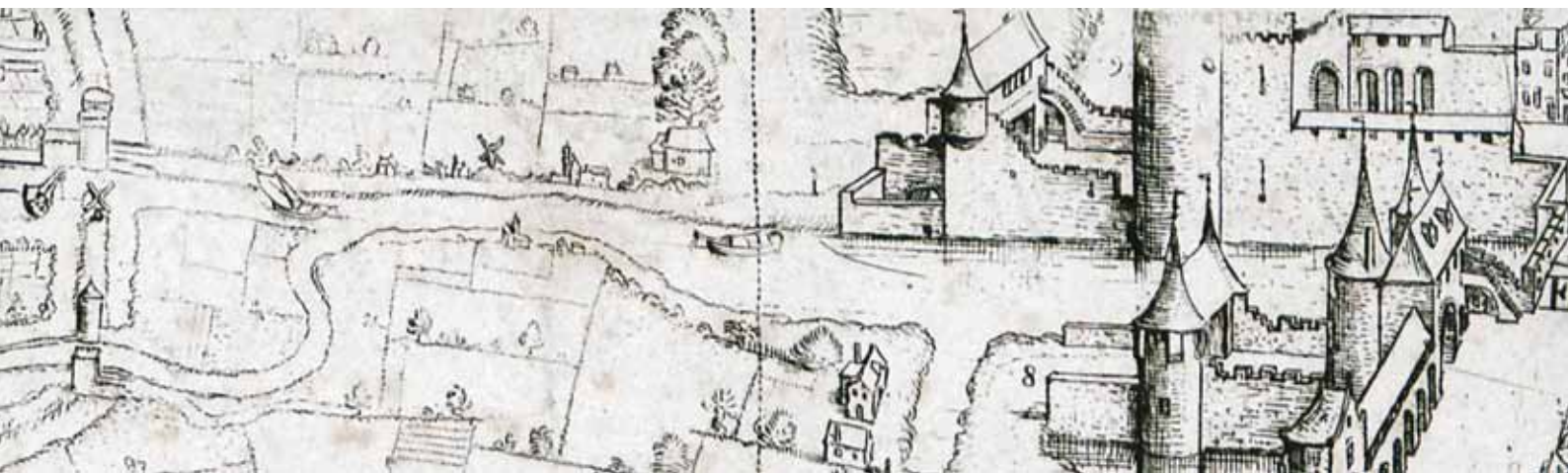
De gravure technisch bekeken

De kaart bestaat uit tien kaartbladen die samen 177 bij 100 cm beslaan. Het gaat om een kopergravure waarvan de koperplaten nog steeds bewaard zijn in het stadsarchief van Brugge. Het noorden ligt onderaan links en de schaal is variabel. Het stadscentrum van Brugge is getekend in een grotere schaal dan het linker gedeelte met Damme, Sluis en de Noordzee. Gheeraerts duidde deze schaalwijziging trouwens aan door middel van een stippellijn.

2. De kaart is bijzonder gedetailleerd (fragment).

2. Getekende runderen op de vesten symboliseren vrede.

4. De schaalwijziging, netjes door Gheeraerts aangeduid (in het midden van de afbeelding).

Aanvankelijk wilde het stadsbestuur slechts veertig exemplaren laten drukken, waarvan zes werden ingekleurd.¹⁰ Tot op heden is echter niet met zekerheid te zeggen wie toen de drukker was. Later werden nog meermaals herdrukken gerealiseerd en in de achttiende eeuw werden straatnamen op de koperplaten toegevoegd.¹¹ In de negentiende eeuw werd een – minder nauwkeurige – lithografie gemaakt.¹² Voor *MAGIS Brugge* werd een versie van de kaart gebruikt die met de oorspronkelijke koperplaten werd gedrukt, zij het met de later toegevoegde straatnamen.

De kaart van Brugge werd getekend in orthogonale projectie. De gebouwen zijn driedimensionaal in opstand weergegeven en werden dus niet gereduceerd tot hun omtrek.¹³ Een voordeel is dat twee gevels van de gebouwen meer in detail worden weergegeven; een nadeel is dat de kaart vele geometrische vertekeningen bevat en dat heel wat elementen verstopt zitten achter volumineuze gebouwen. Desalniettemin zijn zelfs de smalste straatjes nog steeds zichtbaar. Het perspectief werd hier duidelijk gemanipuleerd om Brugge als een open stad voor te stellen. Hoe ging een schilder halfweg de zestiende eeuw te werk bij het maken van een stadsplan? Het is bekend dat Gheeraerts zich in protestantse en humanistische kringen begaf en zich – mogelijk langs die weg – heeft gedocumenteerd over de gangbare karteringsmethoden.¹⁴ Het is wel waarschijnlijk dat hij zelf nog metingen moest doen.¹⁵ Daarbij maakte hij geen gebruik van de driehoeksmeting, die kort voordien door Gemma Frisius was beschreven en door Jacob van Deventer, tijdgenoot van Gheeraerts, in de praktijk was toegepast.¹⁶ Het is wel mogelijk dat Gheeraerts de veelhoeksmeting gebruikte, waarbij metingen

gebeurden met een roede, een meetketting of door stappen te tellen.¹⁷ Voor de parallelprojecties nam Gheeraerts wellicht een hoger standpunt in om een overzicht te hebben.¹⁸ Welke Brugse torens hij heeft beklommen, valt echter moeilijk te achterhalen.

Betrouwbaarheid: een goede keuze?

Een kaart die gemaakt werd om een stad de hemel in te prijzen en zo veel mogelijk handelaren aan te trekken, lijkt niet meteen een ideale basis voor een historische databank en voor wetenschappelijk onderzoek. Te brede straten, te grote torens en schaalwijzigingen zorgen voor een vertekend beeld. Toch biedt Marcus Gheeraerts' vogelvluichtplan een enorm potentieel. Gheeraerts was zo eerlijk om zijn vertekeningen expliciet aan te duiden. Het stratenpatroon is correct weergegeven. Wegens de goede bewaring van de historische stadsmorfologie kan een verdwaalde ziel met het plan nog steeds de weg terugvinden in het huidige Brugge.¹⁹ En bovenal zijn vele gebouwen die vandaag nog bestaan of waarvan iconografie bekend is, correct afgebeeld.

De waarde van deze kaart uit 1562 ligt in de bijzondere graad van detaillering. Ook al is dit plan geometrisch niet correct, toch heeft het enorm veel te vertellen over de middeleeuwse en vroegmoderne architectuur, over stedelijke beeldvorming in de zestiende eeuw, over ruimtelijke ordening en sociale segregatie, enzovoort. Bovendien realiseerde Gheeraerts zijn meesterwerk net vóór de Beeldenstorm. De godsdienststroebeelen zorgden voor drastische veranderingen in het stadslandschap.²⁰ Vooraleer Gheeraerts' kaart kan worden gebruikt, moet ze dus in haar maatschappelijke en technologische con-

text worden geplaatst. Desalniettemin is het ook een zeer waardevol tijdsdocument, dat voldoende kwaliteiten bevat om als fundament voor een historische databank te fungeren.

Een veelzijdig partnerschap en ambitieuze doelstellingen

De kaart van Marcus Gheeraerts is in menige publicatie over de Brugse geschiedenis afgedrukt, maar meestal louter ter illustratie bij de tekst. Het vogelvluichtplan heeft echter veel meer potentieel; het is zo gedetailleerd dat enkele historici van de Universiteit Gent en de KU Leuven het idee opvatten om er een actief en interactief wetenschappelijk werkinstrument van te maken. Het Bruggemuseum, het Stadsarchief Brugge en de Vrije Universiteit Brussel werden eveneens in de samenwerking betrokken. In het voorjaar van 2012 kende de Vlaamse Overheid een subsidie toe aan het project, dat de titel *MAGIS Brugge (Marcus Gheeraerts Informatie Systeem Brugge)* meekreeg.

De projectpartners willen een 'dynamisch kennisplatform voor de Brugse geschiedenis' bouwen, consulteerbaar via een publieksvriendelijke website en via de permanente opstelling in het Brugse Gruuthusmuseum. Het is de bedoeling om de volledige inhoud van het vogelvluichtplan digitaal te ontsluiten en te koppelen aan een historische databank. Daarin worden gegevens afkomstig uit de wetenschappelijke literatuur en de historische bronnen opgeslagen, die via de kaartelementen op een topografische wijze worden gestructureerd.

MAGIS Brugge wil met haar dynamisch kennisplatform drie soorten gebruikers aantrekken. Enerzijds kunnen wetenschappers via de gedigitaliseerde kaart en bijhorende databank onderzoek doen naar het

middeleeuwse en vroegmoderne Brugge en hun onderzoeksresultaten ter beschikking stellen. Daarnaast is *MAGIS Brugge* een instrument dat musea en erfgoedpartners (zoals de diensten monumentenzorg en archeologie) visualisatiemogelijkheden biedt voor tentoonstellingen, rapporten, folders en dergelijke meer. En ten slotte hoopt het projectteam ook het grote publiek aan te spreken. Bruggelingen, toeristen, leerkrachten en alle andere mogelijke geïnteresseerden kunnen via het kennisplatform een bezoek aan Brugge voorbereiden, de historische stad beter leren kennen of gewoon grasduinen in de kaart en de databank.

De realisatie van de complexe *MAGIS Brugge*-infrastructuur

Om bovenstaande doelstellingen te realiseren, was het allereerst nodig om het vogelvluchtplan integraal te digitaliseren. Dit werd gerealiseerd op basis van de 'Digitale Thematische Deconstructie', een

methode voor digitaal onderzoek naar historische kaarten, voor het eerst toegepast in het doctoraatsproefschrift van Bram Vannieuwenhuyze.²¹ Kort gesteld komt het er op neer dat met behulp van GIS-technologie een kwaliteitsvolle scan van de kaart volledig wordt hertekend. Alle kaartelementen krijgen een uniek nummer en worden gecategoriseerd via een systeem van types (bebouwing, wegnen, omwallingen, enzovoort) en subtypes (molens, kloosters, enzovoort). Op die manier wordt de kaart letterlijk lees-, ontleed- en kwantificeerbaar.

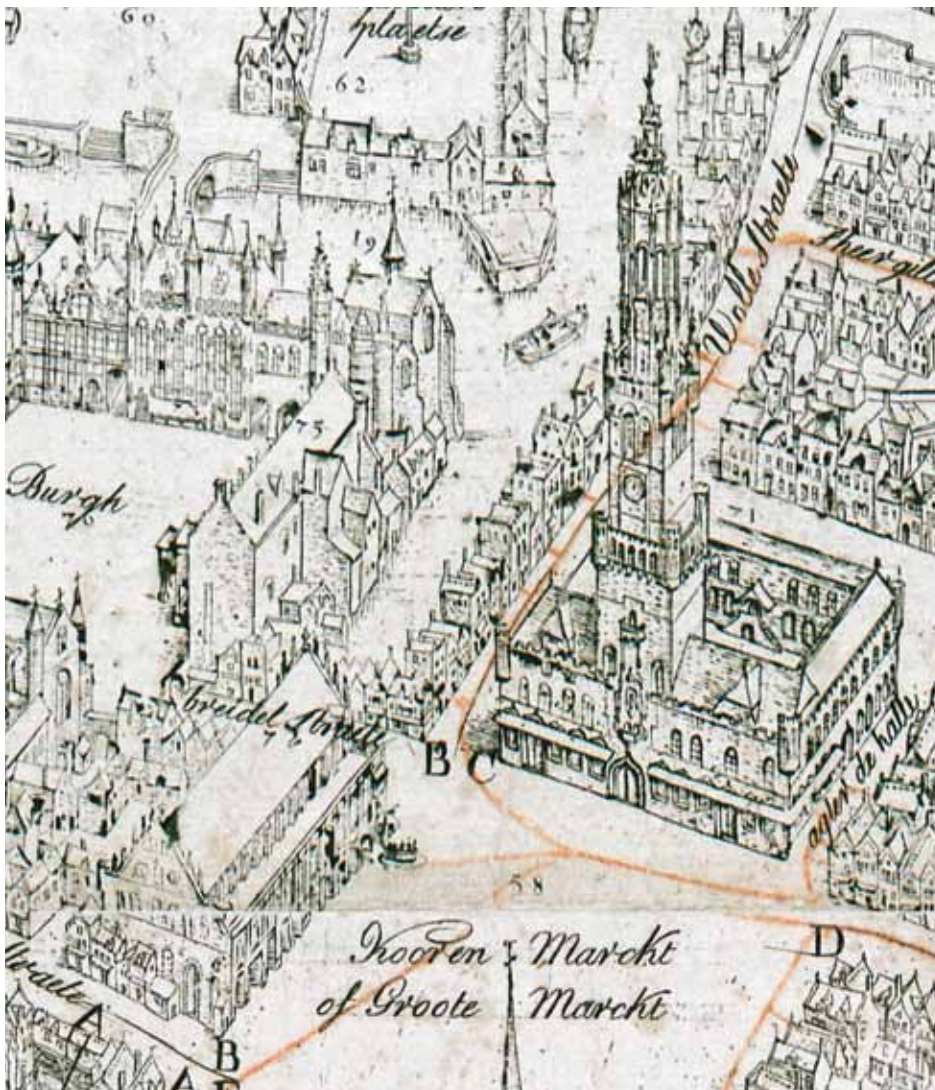
Daarnaast werd een databank gebouwd waarin informatie aan elk van de topografische elementen kan worden gekoppeld. Die kan van velerlei aard zijn: historische duiding, afkomstig uit historische bronnen of wetenschappelijke literatuur, gegevens over de actuele ligging (geografische coördinaten), archeologische informatie, (steden)bouwkundige gegevens, toponymische duiding, historische iconografie,

enzovoort. Bovendien kunnen er ook aparte thema's worden aangemaakt die een verzameling vormen van verschillende topografische elementen (ambachtskapellen, marktplaatsen, enzovoort). Er is ook ruimte voorzien om afbeeldingen te koppelen en referenties te vermelden. Omwille van de complexiteit van het systeem werd de opdracht uitbesteed aan de firma GIM (Geographic Information Management), gespecialiseerd in geografische informatie systemen.

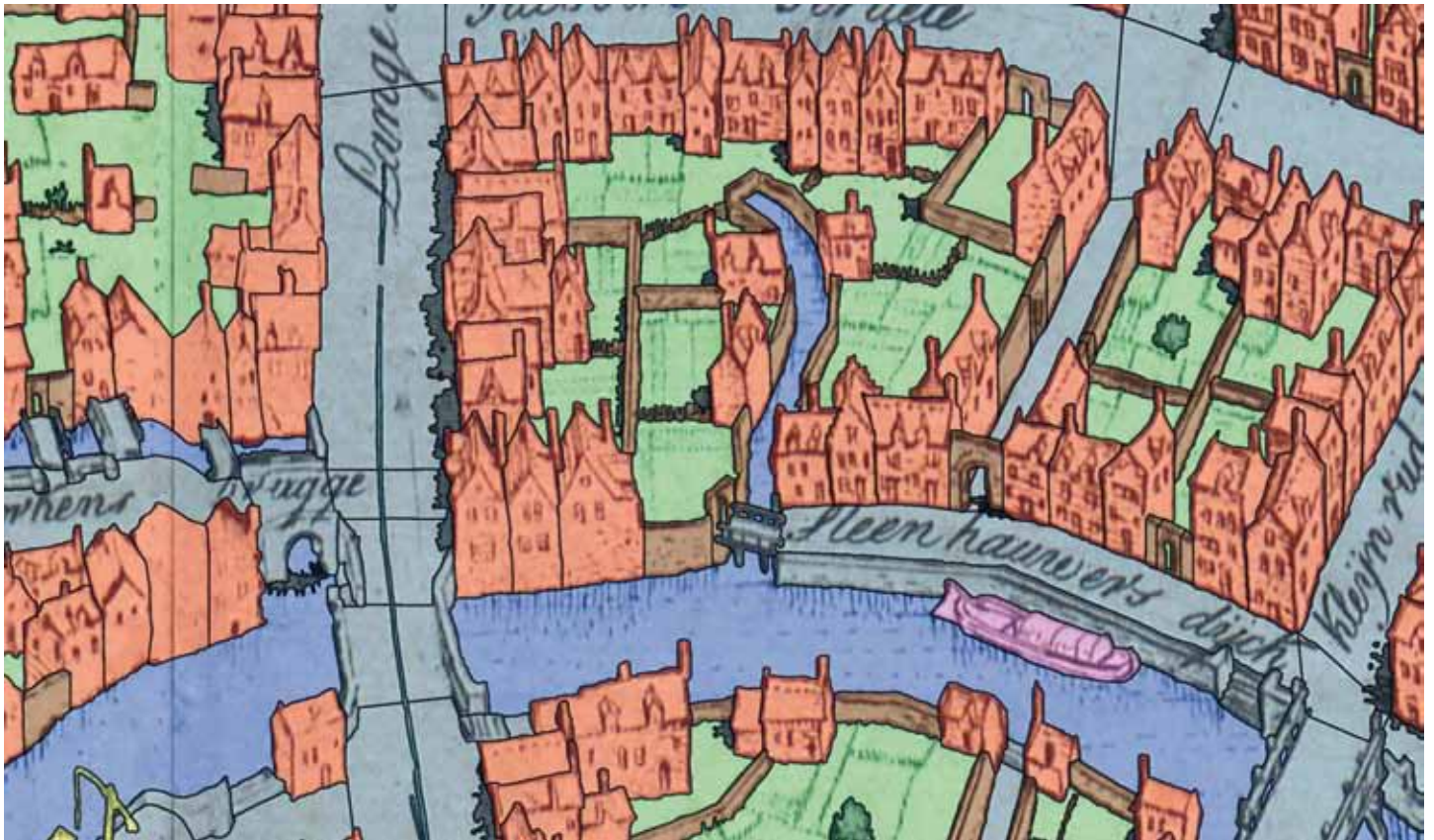
Gedurende de eerste fase van het project (juli 2012 – juni 2013) werd de kaartanalyse uitgevoerd en werd door GIM een digitaal kennisplatform ontwikkeld dat het mogelijk maakt om informatie aan de kaart te koppelen, te raadplegen en te visualiseren. Het kennisplatform bestaat uit een geo-databank (PostgreSQL/PostGIS), waarin de topografische elementen samen met alle bijhorende informatie worden beheerd, een geografische webserver (GeoServer) voor de publicatie van het ingescande vogelvluchtplan en een kaartwebsite (gebaseerd op GIM GeoCMS – een geografisch Content Management Systeem) die de gebruikers begeleidt bij het invoeren van nieuwe data en bij het raadplegen van de kaart en de databank. Het kennisplatform is ondertussen werkzaam op www.magisbrugge.be en toegankelijk voor medewerkers met een account. Op hetzelfde adres komt later de publiekswaarsite. Het is de bedoeling om zo weinig mogelijk beperkend te werken. De informatie wordt in de databank ingevoerd in de vorm van feiten of onderzoeksgegevens die uit bronnen en literatuur worden gefilterd. Een modificeerbare tabel biedt optimale vrijheid bij de invoer. Zo biedt de databank ruimte voor allerlei vormen van informatie, want de invoerder kiest zelf hoe alles wordt ingegeven, zonder vaste tabellen of louter vooraf vastgelegde velden.

Een sterke visualisatie en een interactieve kaart

Een troef van het kennisplatform is de mogelijkheid om informatie op verschillende wijzen te visualiseren. Topografische elementen kunnen ingekleurd worden op basis van de typologie. Kleine details vallen zo meteen al veel beter op. Gebruikers kunnen ook naar wens topografische elementen selecteren en afbeeldingen exporteren. Bovendien worden geselecteerde elementen niet aangeduid met een vlaggetje dat het gekozen onderwerp bedekt, maar door oplichting van de contouren. Zo wordt ook de snelle vergelijking van oppervlaktes mogelijk.

5. Enkele correct afgebeelde gebouwen: het belfort (rechts), het stadhuis en de Burgerlijke Griffie (linksboven) en de waterhalle (linksonder).

6. De typologie in kleur op de kaart (fragment). Rood: bebouwing, blauw: waterwegen, lichtgroen: grondgebruik en veldmeubilair, donkergroen: natuurlandschap, bruin: perceelsscheidingen, roze: onroerend goed, geel: straatmeubilair, grijs: wegennet, zwart: meteorologische verschijnselen, turkoois: varia.

Een grote hoeveelheid informatie in een complexe databank toegankelijk en bevraagbaar maken, is niet evident. *MAGIS Brugge* voorziet diverse zoekmogelijkheden: een bevraging via de namen van elementen en thema's, via de typologieën, via trefwoorden, via de beschrijvingen, via straatnamen, via de ingevoerde onderzoeksgegevens, via de referenties en via afbeeldingen. Door op één van de kaartelementen te klikken, kan de gebruiker de gekoppelde informatie meteen bekijken en bovendien doorklikken naar gerelateerde thema's. Alle resultaten van een zoekopdracht kunnen vervolgens worden geëxporteerd als xls-, pdf- of jpg-bestand.

Vooruitzichten

Momenteel loopt de tweede fase van *MAGIS Brugge* (juni 2013 – september 2014), waarbij wordt gewerkt aan de publieksvriendelijke vertaling van het project, via een website waarop geïnteresseerden kunnen browsen op de kaart en informatie over de elementen en thema's opvragen. De gebruiksvriendelijkheid en de vertaling van wetenschappelijke gegevens naar een boeiend verhaal, geschikt voor elke lezer, blijven de uitdaging. Tijdens de tweede fase wordt ook de inhoudelijke input van de databank gere-

liseerd. De hoeveelheid informatie die in aanmerking komt om aan een topografisch element in de databank te koppelen, is echter enorm. Daarom is ervoor geopteerd om de invoer voornamelijk toe te spitsen op de thema's 'handel' en 'ambachten'. Zodoende wil het projectteam één specifiek aspect van de Brugse geschiedenis in het licht stellen, in plaats van een ordeloos kluwen aan onvolledige informatie aanbieden.

Verdere plannen voor de toekomst zijn onder meer het inzetten van *MAGIS Brugge* bij de herinrichting van het Gruuthusemuseum te Brugge, voor het topografisch visualiseren van objecten en verhalen, en de ontwikkeling van mobiele applicaties. De belangrijkste uitdaging wordt evenwel het motiveren van historici om hun onderzoeksresultaten en gebruikte bronnen te blijven invoeren en delen via de databank en zo de informatiestroom gaande te houden. De projectpartners hopen met *MAGIS Brugge* een instrument te hebben gecreëerd dat ook effectief gebruikt zal worden, zowel door wetenschappers als door het grote publiek, elk vanuit de eigen noden, doelen en interesses.

Literatuur:

Beuckels, L. 1993. Op stap met Marcus Gerards.

Zoeken naar economie in het Brugge van toen. In: *Kontaktblad Gidsenbond Brugge* 14 no. 5, blz. 57-74.

Cappelle, G. 2001. *Diachrone studie van de reisgids: beeldvorming van Brugge*. Gent: onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent (promotor D. De Meyer).

Cartografia dels Països Baixos. 1994. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Constandt, L. 1982. De kaart van Marcus Gerards. In: Vandercruysse, Th. (ed.), *Brugge en de zee: maritieme geschiedenis van Brugge*. Brugge: Stadsbestuur.

Dewilde, B. 2009. Het sociaal kapitaal van Marcus Gerards. In: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge: tijdschrift voor de studie van de geschiedenis van Vlaanderen* 146 no. 2, blz. 309-346.

De Witte, H., S. Vandenberghe & W.P. Dezutter. 2000. *Vensters op Brugge. Vijf eeuwen leef- en wooncultuur (1400-1900)*. Oostkamp: Stichting Kunstboek.

Gottschalk, M.K.E. 1953. Het verval van Brugge als wereldmarkt. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 66, blz. 1-26.

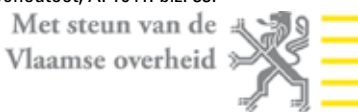
Gyselen, G. 1993. 'Gerards, Marcus' In: *Lexicon Westvlaamse Beeldende Kunstenaars, vol. II*. Brugge: Vereniging van Westvlaamse schrijvers, blz. 90.

Hodnett, E. 1971. *Marcus Gheeraerts the elder of Bruges*. Utrecht: Haentjens Dekker en Gumbert.

- Koeman, C. 1983. *Geschiedenis van de kartografie van Nederland. Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn: Canaletto.
- Ryckaert, M. 1991. *Brugge*. Brussel: Gemeentekrediet van België (Historische Stedenatlas van België, 2).
- Schouteet, A. 1941. *De zestiende-eeuwse schilder en graveur Marcus Gerards*. Brugge: Gidsenbond.
- Schouteet, A. 1972. *Catalogus van kaarten en plannen*. Brugge: Stadsarchief van Brugge.
- Vannieuwenhuyze, B. 2008. *Brussel, de ontwikkeling van een middeleeuwse stedelijke ruimte*. Gent: onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Gent (promotor M. Boone).
- Vannieuwenhuyze, B. 2012. Brussel, Halle, Vilvoorde. Een topografische vergelijking op basis van de stadsplannen van Jacob van Deventer. In: *Caert-Thresoor* 31 no. 3, blz. 67-74.
- Vannieuwenhuyze, B. & E. Vernack. 2013. The Digital Thematic Deconstruction of historic town views and maps. In: Lichtert, K., Martens, M. & Dumolyn, J. (eds.), *Portraits of the City*. Turnhout: Brepols. (Studies of European Urban History (1100-1800) (SEUH)) (ter perse).
- Vermeersch, V. (ed.). 1982. *Brugge en de zee, Van Bryggia tot Zeebrugge*. Antwerpen: Mercatorfonds.
- Vernack, E. 2011. *De stedelijke gelaagdheid in de Brugse zestendelen Sint-Jan en Carmers in de zestiende eeuw aan de hand van het stadsplan van Marcus Gerards. Digitale analyse met aandacht voor open ruimte in de stad*. Gent: onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent (promotor J. Dumolyn).

Noten

- 1 *Het project MAGIS Brugge kon gerealiseerd worden dankzij de steun van de Vlaamse overheid.
- Schouteet, A. 1941. blz. 33.

- 2 Schouteet, A. 1941. blz. 10.
- 3 Gyselen, G. 1993. p. 90.
- 4 Hodnett, E. 1971. p. 7.
- 5 Schouteet, A. 1941. p. 34.
- 6 Gottschalk, M.K.E. 1953. p. 2.
- 7 Cappelle, G. 2001. p. 10.
- 8 Vermeersch, V. 1982. p. 181.
- 9 Constand, L. 1982. p. 37.
- 10 De Witte, H., Vandenbergh, S. & Dezutter, W.P. 2000. p. 12.
- 11 Schouteet, A. 1941. p. 41.
- 12 Schouteet, A. 1972. p. 48.
- 13 Koeman, C. 1983. p. 110.
- 14 Dewilde, B. 2009. p. 329.
- 15 Koeman, C. 1983. p. 132.
- 16 *Cartografia dels Països Baixos* 1994. p.26.
- 17 Koeman, C. 1983. p. 122.
- 18 Koeman, C. 1983. p. 132.
- 19 Cappelle, G. 2001. p. 105.

20 Beuckels, L. 1993. p. 57.

21 Vannieuwenhuyze, B. (2008); zie ook Vernack, E. (2011), Vannieuwenhuyze, B. (2012) en Vannieuwenhuyze, B. & Vernack E. (2013).

Summary:

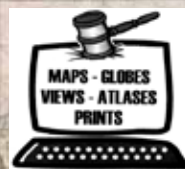
MAGIS Bruges: from sixteenth-century bird's-eye view to urban history database / Elien Vernack, An Heirman & Bram Vannieuwenhuyze

In 1562 painter Marcus Gheeraerts made a magnificent bird's-eye view of Bruges. It was commissioned by the city council with the explicit request to draw the connection with the sea shorter and broader than in reality. This propagandistic purpose resulted in many malformations, for example impressive buildings that are drawn too large. But the fact that the map is excessively detailed is the reason we used it as a scientific database. Water wells, stairways, garden walls, etcetera, are depicted at their true locations and architectural details of landmarks are entirely correct. The copper engraving measures 1.77m x 1.00m, contains multiple scales and is still to be seen in many halls and living rooms in Bruges.

Using this impressive map, three Flemish universities, the Bruges Museum and the City Archives of Bruges collaborated to build a dynamic knowl-

edge platform of the city's history. The target group is threefold: researchers, museums and national heritage partners and the general public. The first thing to do was to digitise the map so that every single element – every house, tree, street, etc. – becomes clickable. The outlines of all of these elements were redrawn and the map is thus reshaped into a digital puzzle, with a typology attributed to each part. The digitised map became the basis upon which the knowledge platform was built by the private company GIM. This platform enables us to link any kind of information to every one of the elements and to group them in themes. Images can be added and sources clarified. Information is inserted using a modifiable table, making possible the input of various types of datasets. Due to the malformations, a complete georeferencing is not feasible and could not be included in the database. The system allows a very strong visualisation of spatial information – the map itself already tells a part of the story – with various ways to interrogate it. Themes reorganise the maze of data and everything can be exported digitally. Challenges for the future are the development of a more public-friendly website and, above all, the stimulation of researchers to keep inputting and sharing data.

Internet veilingen maart, mei, september en november

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com
Sinds 35 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlassen

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland resp. kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl).

Kaartencollecties in Nederland

Collectie Kaarten & Atlassen van de Bijzondere Collecties UvA

Jan W.H. Werner

Adres en contactgegevens:

Bezoekadres: Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam

Postadres: Postbus 94436, 1090 GK Amsterdam

Telefoon: 020-5252354 (conservator), 020-5256001 (balie)

Contactpersoon: Reinder Storm, teamleider/conservator

Cartografie, Geografie en Reizen

Emailadres: maps-uba@uva.nl

1. Het gebouwencomplex van de Bijzondere Collecties aan de Oude Turfmarkt in Amsterdam.

Toegankelijkheid

De Kaartenzaal heeft 8 à 10 studieplaatsen en is net als alle onderzoekszalen van de Bijzondere Collecties (BC) voor bezoek geopend van maandag tot en met vrijdag 9.30-17.00 uur.

Met een geldige bibliotheekpas of een collegekaart van de UvA kunt u via de online catalogus uw aanvraag van materiaal buiten de Kaartenzaal van tevoren thuis doen. Kostbaar materiaal kan soms pas na een dag geleverd worden en na toestemming van de conservator op afspraak geraadpleegd worden. Dat geldt niet voor de boeken in de handbibliotheek, de kaarten, en de atlassen in het kaartenmagazijn (alle plaatsnummers beginnend met: OTM: HB-KZL). Die worden ter plekke gehaald. Zij kunnen eventueel van tevoren per email gereserveerd worden. Op dit moment zijn nog niet alle kaarten in de online catalogus of de beeldbank vindbaar.

De handbibliotheek in de studiezaal is vrij toegankelijk en omvat kartografische en geografische literatuur, bibliografieën, catalogi, atlassen, facsimiles en verwante plaatwerken. Plat, niet kwetsbaar materiaal tot A0 kan vaak meteen ter plekke gescaand worden, andere documenten worden door de fotodienst gedigitaliseerd. Op de website zijn de tarieven te vinden.

Het nemen van snapshots zonder statief en flits ten dienste van eigen onderzoek is toegestaan. Voor het publiceren van beelden is altijd toestemming vereist.

Omvang

Qua omvang en kwaliteit heeft de collectie Kaarten & Atlassen een internationale allure en behoort tot de belangrijkste in het land. Zij telt ongeveer 175.000 kaartbladen, 5.000 atlassen en enige tientallen globes en planetaria. Alle perioden zijn vertegenwoordigd, wat bij onderzoek mooie tijdsdoorsneden in de geografische ontwikkeling van gebieden oplevert. Afhankelijk van de exacte definitie zijn tienduizenden kaartbladen en honderden atlassen als 'oud' te karakteriseren. Zij representeren voor een belangrijk deel de hoogtijdagen van de Amsterdamse kartografie. De boekhistorische inslag van de Bijzondere Collecties en het geografische perspectief van het KNAG hebben een kenmerkend, veelzijdig stempel op de collectie gedrukt.

Profiel

De eerste atlassen van de collectie treften we aan in de gedrukte catalogus uit 1612 van wat toen nog de Stedelijke Bibliotheek was. In 1632 werd hij tevens bibliotheek van het Athenaeum Illustrre

en in 1877, gelijk met de oprichting van de gemeentelijke universiteit, ontstond de huidige Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UBA). Door de eeuwen heen heeft de collectie zich gestaag ontwikkeld, te midden van een omgeving waar de drukkerij, kartografie, handel en zeevaart een ongekende bloei doormaakten. In 2007 werden alle collecties met een bijzonder karakter, waaronder de kartografische, qua huisvesting losgemaakt van de centrale UB. Zij maken sindsdien als sector Bijzondere Collecties samen met het Allard Pierson Museum, de burelen, deel uit van de divisie UvA Erfgoed. De kaarten en atlassen maken deel uit van een groter kennisdomein, Cartografie, Geografie en Reizen. Toen in 1880 de bibliotheek en kaartenverzameling van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) in langdurig bruikleen onder de hoede van de UB werd genomen kreeg de bibliotheek op dit vakgebied een enorme impuls.

In 1936 werd de Vereniging van Vrienden van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam opgericht die zich sindsdien niet onbetuigd gelaten heeft als het om monumentale kartografische schenkingen gaat. Sinds het begin van de jaren 1990 kwam daar het Dr. Th.J. Steenber-

Blaeukabinet met negendelige Atlas Maior (1664) en twee stedenboeken van de Nederlanden (1649).

genfonds bij met schenkingen van voor de universiteit onbetaalbare kapitale atlassen en kaarten uit de Gouden Eeuw. In 2013 werd het Jansoniusfonds ingesteld, dat exclusief ter ondersteuning van de historische kartografie aan de UvA is opgericht. Dankzij dat fonds kon al in hetzelfde jaar de 'Jansoniusconservator' (i.c. dr. Peter van der Krogt) bij de Bijzondere Collecties aangesteld worden en in samenwerking met de leerstoelgroep Boekwetenschap en handschriftenkunde kon een aanvang gemaakt worden met onderwijs in de historische kartografie aan de UvA. Het historisch-kartografische onderzoeksprogramma Explokart kwam mee uit Utrecht en is nu met het team Kaarten & Atlassen verbonden.

Oude deelcollecties zijn de Collectie Muller (atlaskaarten 16e-18e eeuw), de Collectie zeekaarten van het Bureau Hydrografie en de Collectie A.M. van de Waal (Amsterdam), om enkele voorbeelden te noemen. In de afgelopen jaren groeide de kartografische verzameling

met sprongen door het aanvaarden van de collectie van het Economisch Geografisch Instituut van de Erasmus Universiteit, een aanzienlijk deel van de kaartencollectie van de Topografische Dienst in Emmen, de Collectie Philip W. Spangenberg (stedenbouwkunde), de Collectie Paul Mijksenaar (kartografie, vormgeving, openbaar vervoersnetten enz.) en de oude kaarten van het voormalige ministerie van VROM. Van de meeste zijn online alleen collectiebeschrijvingen te vinden. Ter plekke zijn de oude papieren inventarissen natuurlijk wel aanwezig en de catalogisering per kaart is intussen in volle gang en voor sommige al voltooid. Tentoonstellingen in het recente verleden waren Atlas Maior van Blaeu (2008) en Atlas der Nederlanden (2013/14).

De oude kaarten en atlassen mogen zich in een steeds grotere belangstelling verheugen. Dat verschijnsel stelt de moderne kartografie wel eens in de schaduw. Ook daarvan is namelijk bijzonder veel aanwezig, vanzelfsprekend van ons land

maar ook van onze koloniale geschiedenis uit de 19e en 20e eeuw. Topografische kaarten en een brede keuze aan onderwerpen in de kaarten dekken de hele wereld af in uiteenlopende schalen.

Websites en beeldbanken

Kartografisch materiaal is op diverse beeldbanken van de BC terug te vinden. Losse kaarten en stedenboeken treft u aan op de beeldbank Kaarten en Atlassen, talloze kaarten van Suriname zijn ondergebracht bij de beeldbank Suriname 1599-1975 en op de beeldbank Boeken en Handschriften zijn diverse atlassen blad voor blad in te zien. In totaal is op de BC beeldbanken een selectie van enkele duizenden kaarten en tientallen atlasdelen uit de collectie te vinden.

Online catalogus UBA:

<http://opc.uva.nl>

Bijzondere Collecties UvA:

www.bijzonderecollecties.uva.nl

Beeldbank Kaarten & Atlassen

(met losse kaarten en stedenboeken):

<http://dpc.uba.uva.nl/kaartencollectie>

Beeldbank Surinamica

(met de kaarten van Suriname):

<http://dpc.uba.uva.nl/suriname>

Beeldbank Boeken en Handschriften

(met een aantal atlassen):

<http://boekenhandschrift.dpc.uba.uva.nl/>

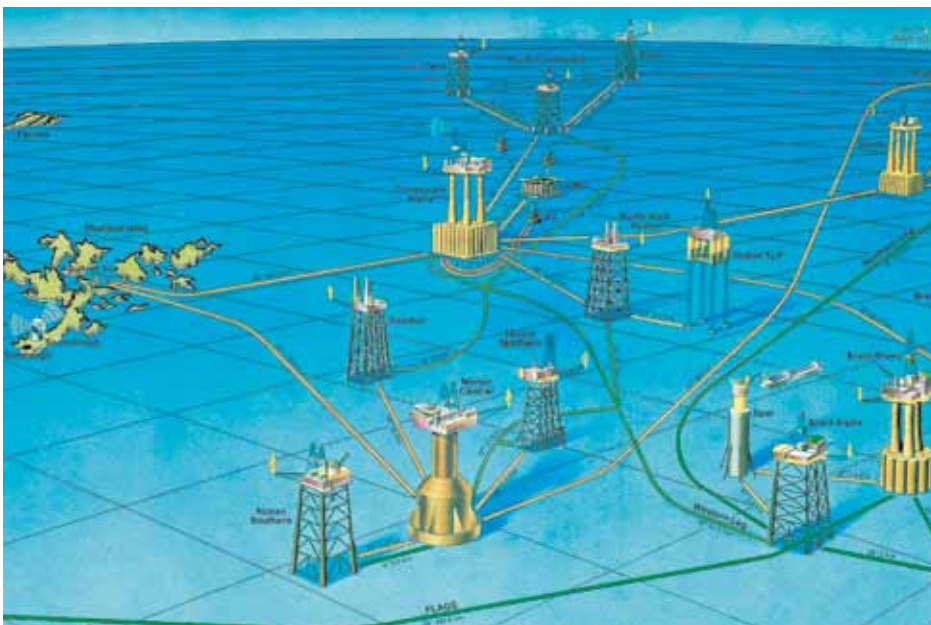
Interactieve proefwebsite Atlas der Nederlanden:

<http://mapserver.sara.nl/atlasderneederlanden/atlas/>

Literatuur

- Burger, C.P. jr. 1923. *Catalogus geographie en reizen van de Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam, eerste gedeelte*. Amsterdam: Universiteitsbibliotheek.
- Dornseiffen, I. 1878. *Catalogus der boeken en kaarten van het Aardrijkskundig Genootschap op 1 juli 1878*. Amsterdam: Aardrijkskundig Genootschap. Met vijf vervolgen, tot en met 1881.
- Koeman, C. 1961. *Collections of maps and atlases in the Netherlands, their history and present state*. Leiden: Brill. 183-186.
- Sijmons, Albert H. 1987. *Catalogue of atlases, volume I: atlases published before 1801*. Amsterdam: Universiteitsbibliotheek, 1987. (In typescript)
- Werner, Jan. 1997. *De kaarten- en atlascenscollectie van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam*. In: NVK Publikatiereeks 22 (1997): 63-82. Ook verschenen in *Kartografisch Tijdschrift* XXII (1997) 3: 21-33.
- Werner, J.W.H. 2007. *Kaarten in beweging*. In: *Geo-Info, Tijdschrift voor Geo-Informatie Nederland* 2007/11: 426-432.

Northern & Central North Sea Pipeline systems (1987), detail (Coll. Paul Mijksenaar).

Inzendingen voor deze rubriek aan:

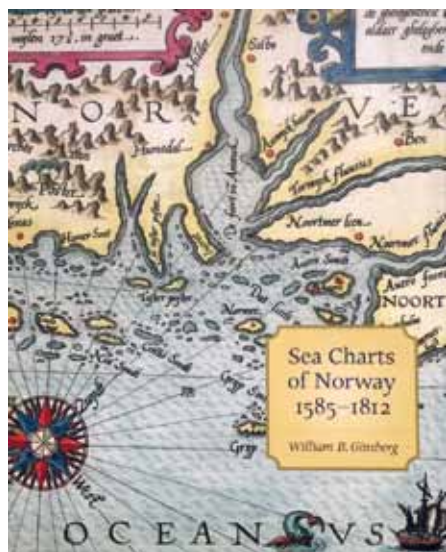
Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Besprekingen

Sea Charts of Norway 1585 – 1812 / William B. Ginsberg. - New York: Septentrionalium Press, 2012. - Geb., 321 p., ill. In zwart-wit en kleur. - ISBN0978790049. - prijs \$ 145,-. Zie voor verdere (bestel) informatie: www.septentrionalium.com

Het is al zoveel herhaald dat het bijna een cliché is. Amsterdam was in de zeventiende eeuw het centrum van de wereld. Schepen voeren naar alle windstreken en kwamen (rijk) beladen terug met allerlei producten, zoals specerijen uit Azië, maar ook met hout uit Noorwegen en graan uit de Baltische landen. De 'Moedernegotie' (de handel op de Oostzee) en de vaart op Azië waren in de zeventiende eeuw de pijlers van de economie van de Republiek. Dankzij de scheepvaart was er werk voor diverse Amsterdamse uitgevers zich specialiseerden in de vervaardiging van navigatie-instrumenten, zeemansgidsen, zeeatlassen en losse kaarten. Daarbij kopieerden ze regelmatig het werk van hun voorgangers. Auteursrechten bestonden in de zeventiende eeuw niet. Hoogstens werd een uitgever beschermd door een privilege verstrekt door de Staten-Generaal voor een periode van een aantal jaren. Met name zeemansgidsen zijn ondanks hun grote productie, vaak zeldzaam. Ze werden letterlijk 'verbruikt'.

In zijn recent verschenen boek richt de Amerikaanse verzamelaar William Ginsburg zich op de zeekaarten die tussen 1585 en 1812 van Noorwegen werden vervaardigd.

Het is het afsluitende deel van een trilogie. De twee eerdere delen verschenen in 2006 en 2009. Ze hebben respectievelijk als titel *Printed Maps of Scandinavia and the Arctic 1482-1601*, en *Maps and Mapping of Norway 1602-1855*.

Het is natuurlijk geen toeval dat in een boek over kaarten van Noorwegen het Nederlandse aandeel uitgebreid aan de orde komt. Ginsberg laat zien dat Nederlandse uitgevers tot het einde van de achttiende eeuw bijna een monopolie hadden op de productie van kaarten van dit gebied. Natuurlijk geldt dit niet alleen voor Noorwegen, maar ook voor andere vaargebieden van de Nederlanders.

Typerend voor de zeemansgidsen is dat hierin niet één enkel kaartje van een land wordt opgenomen, maar een aantal deelkaarten, die elkaar overlappen. Lucas Jansz. Waghenaer bijvoorbeeld gaf er in zijn *Spiegel der Zeevaerdt* vijf uit. Willem Jansz. Blaeu in zijn *Zeespiegel* negen. Behalve zeemansgidsen verschenen ook zeeatlassen en eind zeventiende eeuw, begin achttiende eeuw werden door de uitgevers Van Keulen en Loots ook losse kaarten op groot formaat uitgebracht. Daarbij duikt ook de naam op van de Noorse zee-kapitein Johan Hansen Heitman (1664-1740) die begin achttiende eeuw kaarten van de Noorse wateren voorbereidde. Zowel Van Keulen als Loots brachten van hem een kaart van de Oslo Fjord uit. Juist daar, zo vertelt Ginsberg in zijn boek, haalden de Nederlanders hun hout.

Behalve aan het Nederlands aandeel in de kartografie van Noorwegen besteedt Ginsberg ook aandacht aan de Engelse, de Noorse en de Franse bijdrage daarin. Afgezien van Robert Dudley die in 1646 een zeeatlas in Florence op de markt bracht met enkele (vrij onnauwkeurige) kaarten van de Noorse kust, gaat de aandacht vooral uit naar John Seller en opvolgers. Sellers kaarten waren gebaseerd op Nederlandse voorbeelden (Janssonius) en waren in die zin niet vernieuwend. Dit gold ook voor zijn opvolgers die ondermeer diens kaarten tot in de achttiende eeuw opnieuw uitgaven. Daarnaast is opvallend dat in de achttiende eeuw ook nog invloed van Van Keul-

en op de Engelse kartografie merkbaar is. In 1784 werd in Denemarken (waaronder ook Noorwegen viel) een hydrografische dienst opgericht. Vanaf 1785 werd de kust van Noorwegen door de Deense marine-officier Carl Fredrik Grove systematisch in kaart gebracht. De kaarten die hij tussen 1791 en 1802 publiceerde, worden naar hem de 'Grove-kaarten' genoemd. Tot slot neemt Ginsberg de Franse kartografie in ogenschouw waarbij hij de kaarten van Alexis-Hubert Jaillot en Jacques Bellin bespreekt om te eindigen bij de kaarten van het Dépôt de La Marine uit 1812-1813 waarbij de Grove kaarten als voorbeeld hebben gediend.

Ginsberg hanteert in zijn boek een op het oog overzichtelijke werkwijze. Per hoofdstuk bespreekt hij een kartograaf of uitgever en diens kaarten. Elke kaart wordt beschreven, soms heel uitgebreid, soms verkort. Ook beschrijft hij daarbij de kaarten die andere uitgevers hebben overgenomen en noemt hij de verschillen en laat dit ook in beeld zien. Verhelderend voor de lezer is de toepassing van 'index-sheets', zodat de lezer een beeld krijgt van de kaarten die een uitgever van de Noorse kust heeft gemaakt. helaas doet hij dit niet bij elke uitgever.

Een appendix sluit het boek af. Daarin is opgenomen een overzicht van de dekking van de zeventiende- en achttiende-eeuwse kaarten van de Noorse kust en een opgave van de (Nederlandse) plaatsnamen op de kaarten met daarbij een toelichting. En tot slot als toegift besteedt de auteur ook nog aandacht aan de kaarten van de Noordzee, waarop de Noorse kust te zien is, als onderwerp.

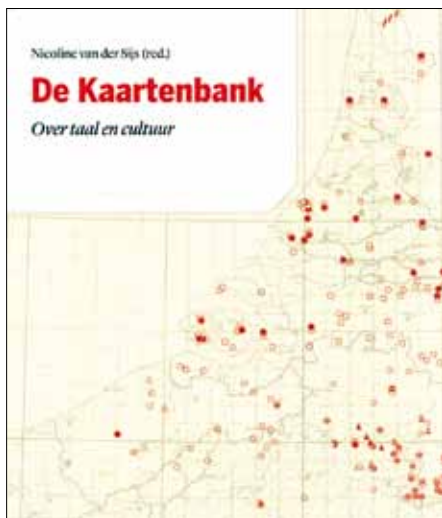
Het boek is uitbundig geïllustreerd, zodat de lezer niet alleen in tekst, maar juist ook in beeld het betoog van Ginsberg goed kan volgen. Maar is het is geen kartobibliografie, zoals de auteur in zijn inleiding aangeeft. Met het boek probeert hij de historische ontwikkeling van de zeekaarten te schetsen en de relevante zeekaarten te benoemen. Deze werkwijze heeft wel tot gevolg dat het boek gekenmerkt wordt door een zekere onoverzichtelijkheid. De lezer-gebruiker van dit boek moet zoeken naar

de rijke kennis die in dit boek verstopt zit. Een tweede 'probleem' zijn de afgebeelde kaarten. Deze lijken op een enkele uitzondering allemaal te komen uit de privéverzameling van de auteur. Bij een vermelding van (enkele) openbare collecties waar deze kaarten ook aanwezig zijn, zou de lezer baat hebben gehad.

Maar deze opmerkingen ten spijt, mag geconcludeerd worden dat Ginsberg een boek heeft geschreven dat als bouwsteen kan dienen voor de kennis van de Nederlandse maritieme kartografie in het verleden. Tot slot heeft dit recensie-exemplaar een voorgeschiedenis. In 2012 brak de Orkaan Sandy uit waarbij ook New York gevaar liep. Vermoedelijk was dit boek onderdeel van een partij waar het water inliep. In elk geval toen het boek bij de recensent arriveerde was het 'verzopen'. Passend voor een boek over maritieme kartografie, heeft het boek de wateroverlast overleefd. Wel moest de recensie van het boek enige tijd wachten totdat het echt weer droog was.

Sjoerd de Meer

De kaartenbank. Over taal en cultuur / *Nicoline van der Sijs (red.)*. - Amsterdam: Meertens Instituut (KNAW) / AUP, 2014. - paperback - 96 blz., ill. kl. en z.-w. - ISBN 978 90 8964 625 5. - € 14,95.

Begin 2014 lanceerde het Meertens Instituut de Kaartenbank (www.meertens.knaw.nl/kaartenbank). In deze databank zijn ongeveer 30.000 taalkundige en cultuurkundige kaarten van het instituut online toegankelijk gemaakt. Bij ruim de helft van deze kaarten (circa 17.000) kan al doorgeklikt worden naar digitale afbeeldingen. Op termijn zullen scans van de overige kaarten toegevoegd worden. De kaartenbank biedt voor het eerst een totaaloverzicht

van alle kaarten die door het Meertens Instituut en haar voorgangers vervaardigd zijn, zowel gepubliceerde als ongepubliceerde kaarten. Ter gelegenheid van de lancering verscheen ook een boekje, waarin verschillende medewerkers van het Meertens Instituut een kaart uit de kaartenbank bespreken.

Veruit de meeste kaarten die door het Meertens Instituut vervaardigd zijn hebben betrekking op taalkundige verschijnselen. Slechts een klein deel, enkele honderden kaarten, heeft betrekking op culturele of etnografische verschijnselen. Deze cultuurkaarten spreken vaak wel het meest tot de verbeelding. In het boekje wordt ingegaan op de kabouterkaarten, de 'zingende kaart van Heer Halewijn' en de kaarten over offers en beschermheiligen voor mooi weer. Bij deze en andere bijdragen wordt door verschillende auteurs gerefereerd aan *Het Bureau*, van J.J. Voskuil. In deze zevendelige romancyclus (1996-2000) beschrijft Voskuil minutieus de dagelijkse werkzaamheden van zijn alter ego Maarten Koning bij het Meertens Instituut. Voskuil heeft van 1957 tot 1987 bij het Meertens Instituut gewerkt. Het moet een soort Bijbel zijn voor medewerkers die zich met de geschiedenis van hun instelling bezighouden. Veel lezers van *Het Bureau* zullen aangenomen hebben dat de kabouterkaart en de kaart van de 'nagelboorte van het paard' verzonnen zijn. Met de kaartenbank en het boekje wordt duidelijk dat Voskuil minder verzonnen heeft dan wellicht werd aangenomen.

De meeste kaarten hebben betrekking op Nederland en Vlaanderen (of delen van dit Nederlandse taalgebied), al zijn er ook kaarten die grotere delen van Europa in kaart brengen. Dat laatste is het geval bij een aantal cultuurkaarten en taalkaarten die het Germaanse taalgebied in kaart brengen. Bij de taalkaarten wordt uiteraard naar de lokale dialecten gekeken, waarbij een geleidelijke overgang van het Nederlands naar het Duits waargenomen kan worden. De kaarten dateren van het einde van de 19de eeuw tot heden. Tot de oudste kaarten behoren getekende kaarten van de Leidse taalkundige G.G. Kloeke. Uit het begin van de twintigste dateren een kleine tweeduizend ongepubliceerde kaarten van de Nijmeegse dialectoloog J. van Ginneken. Ook de atlaskaarten zijn in de kaartenbank opgenomen, zoals de kaarten uit de negendelige *Taalatlas*

van Noord- en Zuid-Nederland door Kloeke en Grootaers (1939-1972) en ook de recentere *Fonologische Atlas van Nederlandse Dialecten* (1998-2005), *Morfologische Atlas van Nederlandse Dialecten* (2005-2008) en *Syntactische Atlas van Nederlandse Dialecten* (2005-2008).

In de online kaartenbank kan op verschillende kaartsoorten en kaarttypen gezocht worden. Het verwarrende is dat de kaartsoorten (categorieën kaarten over hetzelfde onderwerp of thema) hier 'type kaart' genoemd worden en kaarttypen (categorieën kaarten met dezelfde wijze van weergave en/of uitvoering) 'uitvoering kaart' genoemd worden. Er zijn maar liefst 42 keuzemogelijkheden onder 'type kaart' en 20 keuzemogelijkheden onder 'uitvoering kaart'. De meest voorkomende uitvoeringen zijn (combinaties van) isoglossenkaarten, symbolenkaarten en vlakkenkaarten. Er kan ook op onderwerp en op jaartal/periode gezocht worden. Daarbij moet er bij de laatstgenoemde rekening mee gehouden worden dat het genoemde jaartal het jaar van publicatie is. De kaart of informatie kan ouder zijn. Zo zijn de in het boekje afgebeelde (oudere) kaarten ook onder 2014 te vinden. Deze kaarten zitten dus dubbel in de kaartenbank. Een groot deel van de kaarten is overigens in een zeer lage, soms zelfs onleesbare resolutie opgenomen. Daardoor is de bruikbaarheid van de kaartenbank beperkt. Het geeft een goede indruk van de omvang en diversiteit in kaartproductie van het Meertens Instituut, maar voor de kaarten zelf zullen vaak de bronnen waarin ze zijn gepubliceerd erbij gepakt moeten worden.

Martijn Storms

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Marleen Smit

E-mail: marleensmit@gmail.com

Varia Cartographica

Wijzigingen in de redactie

Twee redactieleden hebben de redactie van *Caert-Thresoor* recent verlaten. Henk Deys trad tot de redactie toe in 1989. Na maar liefst 25 jaar als redactielid doet hij nu een stapje terug. Een opvolger is gevonden in Kees van Grootheest, die onder andere de taak als notulist bij de redactievergaderingen van Henk overneemt. Ook Sjoerd de Meer heeft aangegeven de redactie te verlaten. Hij is in 1999 tot de redactie toegetreden en coördineerde de recensies. Deze taak wordt nu overgenomen door Ron Guleij, die weer terugkeert in de redactie. Tot deze wisselingen waren Henk Deys en Sjoerd de Meer de langstzittende redactieleden. De redactie van *Caert-Thresoor* bedankt hen voor hun grote inzet voor ons tijdschrift in de afgelopen jaren.

Administratie vraagt e-mailadressen abonnees

In december 2013 hebben wij de nota's voor het jaar 2014 gelijktijdig met het 4^e nummer van 2013 aan u gezonden. Het is gebleken dat er veel abonnees niet gemerkt hebben dat de nota was bijgevoegd en deze wellicht met de verpakking hebben weggegooid. Wij hebben in februari per post een herinnering gezonden. U zult begrijpen dat dit voor ons extra portokosten met zich meebrengt. Om deze kosten te beperken verzochten wij u met een ingesloten brief in het eerste nummer om uw e-mailadres aan ons door te geven. Meer dan de helft heeft dat reeds gedaan, maar we willen het bestand van e-mailadressen liefst zo compleet mogelijk maken. De nota voor het abonnementsgeld wordt dan voortaan per e-mail verstuurd. Wij garanderen u dat wij de e-mailadressen niet aan derden zullen verstrekken. Als u het nog niet gedaan heeft, wilt u dan een e-mail sturen aan:

administratie@caert-thresoor.nl met als onderwerp e-mailadres en in het bericht uw abonneenummer. Dit nummer staat op het adreslabel als eerste genoemd. Heeft u het label niet meer wilt u dan uw postcode en huisnummer opgeven. Heeft u geen e-mail of wenst u uw e-mail niet te verstrekken, dan zullen wij de nota per post aan u verzenden.

Tentoonstelling *De Atlassen* in Het Scheepvaartmuseum

De kaarten- en atlascollectie van Het Scheepvaartmuseum te Amsterdam behoort tot de internationale wereldtop voor de kartografie tot 1800. Momenteel toont Het Scheepvaartmuseum de hoogtepunten uit deze collectie in de nieuwe tentoonstelling *De Atlassen*. De bezoeker maakt kennis met pioniers van de kartografie, die met hun kaarten en atlassen de resultaten van de grote ontdekkingsreizen volgden en zo het wereldbeeld radicaal veranderden.

De kaarten en atlassen, gemaakt tussen 1482 en 1665, vormen unieke tijdsdocumenten en zijn met hun rijke decoraties een lust voor het oog.

Te zien zijn onder andere de eerste, kort na de ontdekking in 1492, gedrukte afbeeldingen van Amerika, en gedetailleerde kaarten van Nederland die verrassend herkenbaar zijn. De ontwikkeling van de kartografie nam een enorme sprong vanaf de zestiende eeuw. Zonder de

scheepvaart was deze ontwikkeling niet mogelijk geweest. De ontdekkingsreizen tijdens de zestiende en zeventiende eeuw brachten in hoog tempo nieuwe informatie over onbekende gebieden naar Europa.

De atlassen zijn bijzonder kostbaar en worden in speciale klimaatkasten tentoongesteld. Slechts één bladzijde van een atlas kan aan het publiek getoond worden. Om bezoekers toch een hele atlas te kunnen laten zien, is een aantal atlassen gedigitaliseerd. Op twee grote schermen kan een atlas uitgekozen worden en van begin tot eind worden doorgebladerd.

Ook de website *Straet View* - een knipoog naar Google Streetview - is onderdeel van de tentoonstelling *De Atlassen*. Met *Straet View* kan ingezoomd worden op het Amsterdam van de zeventiende eeuw, toen de stad het wereldcentrum was van de kartografie. Op *Straet View* zijn een aantal unieke oude kaarten uit de collectie van Het Scheepvaartmuseum in detail te bekijken en te downloaden.

Jos Kuijlen (bibliothecaris Brabant-Collectie) en Jacqueline Kerkhoff (directeur Kasteel Heeswijk) zoeken de huidige verblijfplaats op de kaart, aangegeven als t'Hujs tot Heeswijck. Foto: Paul Slot.

Uitbreiding bestuur Barent Langenes Stichting

Het bestuur van de Barent Langenes Stichting is recentelijk uitgebreid van drie naar vijf personen. Het huidige bestuur bestaat nu uit: Peter van der Krogt (voorzitter), Peter Quirijnen (penningmeester), Martijn Storms (secretaris), Elger Heere en Marleen Smit.

Kaartviewer koloniale kaarten KIT weer online

De koloniale kaarten van de voormalige bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) zijn weer online beschikbaar.

De Universitaire Bibliotheken Leiden (UBL) hebben naast de fysieke erfgoedcollectie van de voormalige KIT-bibliotheek ook de digitale collecties overgenomen. Onderdeel hiervan zijn de *koloniale kaarten online* (<http://maps.library.leiden.edu>) waar u gedigitaliseerde afbeeldingen van alle circa 11.000 kaartbladen uit de erfgoedcollectie kunt bekijken.

Alle kaarten zijn voorzien van georeferenties. Via een uitgebreid plaatsnamenregister kunt u naar een locatie in Indonesië, Suriname of de Nederlandse Antillen zoeken. Ook oude of alternatieve toponiemen zijn opgenomen (bijvoorbeeld: Jakarta, Djakarta en Batavia). Door deze plaatsnamen aan coördinaten te koppelen kan de applicatie alle kaarten tonen waar die plaats op voorkomt.

De resultaten verschijnen op volgorde van grootschalig naar kleinschalig. U kunt het zoekresultaat verfijnen op periode, kaarttype en schaal. Een handigemogelijkheid is dat u kunt navigeren van kaartblad naar kaartblad binnen diverse kaartseries. U doet dit door op de pijltjes aan de rand van de kaart te klikken. Bij kaartseries vindt u een aanklikbare indexkaart.

Tot de sluiting van de KIT-bibliotheek telde de digitale kaartencollectie enkele duizenden gebruikers per maand vanuit de hele wereld. Deze cijfers alleen al geven aan hoe waardevol de collectie is voor onderzoekers, lokale historici en overige geïnteresseerden. De UBL hebben er dan ook hoge prioriteit aan gegeven om de koloniale kaarten online zo snel mogelijk weer toegankelijk te maken.

Roman-Visscher wandkaart van Brabant te zien in Kasteel Heeswijk

De gerestaureerde Roman-Visscher kaart *Ducatus Brabantiae Novissima Descriptio*, afkomstig uit de Brabant-collectie (Universiteit Tübingen) is op dinsdag 18 maart jl. overgebracht naar zijn nieuwe tijdelijke onderkomen. Deze zeventiende-eeuwse wandkaart van het Hertogdom Brabant pronkt voor tenminste 1 jaar in de ridderzaal van Kasteel Heeswijk. Kasteel Heeswijk werd in 1834 eigendom van Andreas Johannes Ludovicus Baron van den Bogaerde van Terbrugge (1787-1855). Hij was gouverneur van Noord-Brabant

(1830-1842) en tevens de eerste voorzitter van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te 's-Hertogenbosch, de voorganger van de Brabant-Collectie.

De openingstijden van Kasteel Heeswijk vindt u hier:

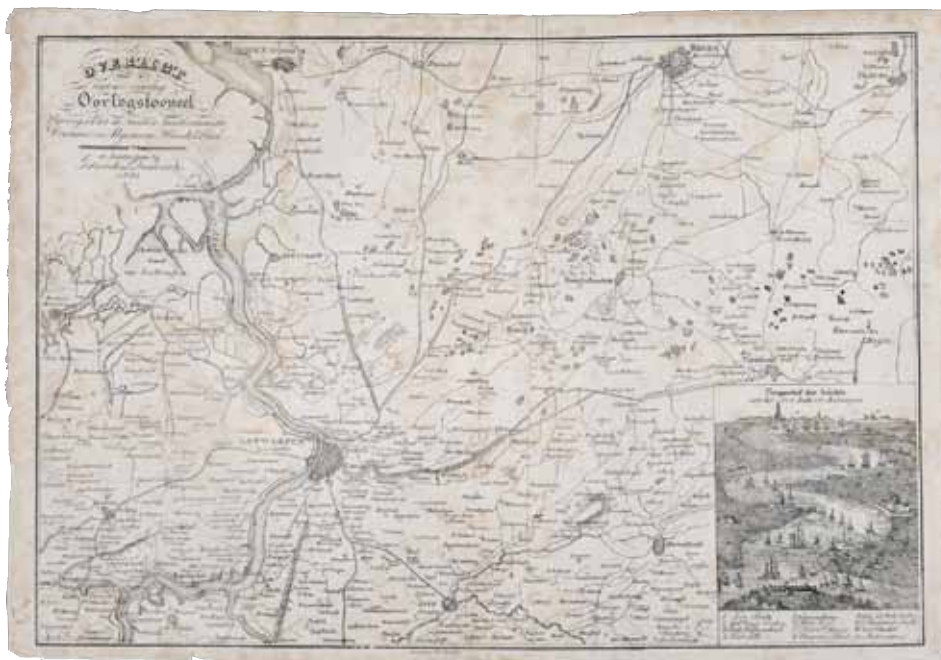
<http://www.kasteelheeswijk.nl/>

Zelandia Illustrata digitaal raadpleegbaar

Zelandia Illustrata, de historisch topografische atlas van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, bevat meer dan 35.000 kaarten, prenten en foto's van Zeeland vanaf de Middeleeuwen tot heden, en wordt beheerd door het Zeeuws Archief. Via de website van het Zeeuws Archief kan nu worden gezocht in meer dan 20.000 gedigitaliseerde afbeeldingen: <http://www.zeeuwsarchief.nl/actueel/zoeken-zelandia-illustrata/>

Vrijwilligers gezocht voor ontsluiting Drentse historische geografische informatie

Help de Fryske Akademy en het Drents Archief met het indexeren van de oudste perceelregisters op eigenaarsnaam, perceelgrootte en waarde zodat ze na koppeling met de gedigitaliseerde kaarten op www.hisgis.nl geraadpleegd kunnen worden. De Fryske Akademy en het Drents Archief ontwikkelen samen HISGIS Drenthe, als deel van HISGIS Nederland. HIS

Overzicht van het tegenwoordig Oorlogstooneel. Perspectief der Schelde van het Fort Bath tot Antwerpen door M.J. Dessaur, 1833 (Zelandia Illustrata III-0313)

staat voor historisch- en GIS voor Geografisch Informatiesysteem, een digitaal pakket voor het verwerken van ruimtelijke informatie: kaarten op het scherm met daarachter informatie over wat er op te zien is. Aan elke kaart zijn tabellen verbonden met tekst en cijfers. Omgekeerd zijn alle tabellen weer gekoppeld aan een kaart.

In het Drentse project worden middels VeleHanden de zogenoemde Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels (OAT's) geïndexeerd voor het twee derde deel van Drenthe dat nog niet in HISGIS is opgenomen. VeleHanden (<http://velehanden.nl/>) is een crowdsourcingwebsite waar archieven en musea hun gedigitaliseerde collecties ter ontsluiting aanbieden aan het grote publiek. Doel is om op deze

manier veel collecties doorzoekbaar te maken en ervoor zorgen dat ze snel online komen. Omdat dit 'indexeren' uitermate tijdrovend is, wordt hiervoor een beroep gedaan op vrijwilligers die het leuk vinden om met historische documenten aan de slag te gaan. Vele handen maken immers licht werk.

In de OAT's, die per kadastrale gemeente zijn opgezet, zijn alle percelen geregistreerd onder vermelding van nummer, eigenaar, woonplaats van de eigenaar en diens beroep. Verder vindt men er gegevens in die verband houden met de belastingheffing, zoals de oppervlakte van elk perceel en het gebruik ervan (o.a. huis, bouwland, tuin, oven, gebouw). Al deze informatie moet worden ingevoerd. Na invoering wordt deze informatie ge-

koppeld aan de reeds gedigitaliseerde kadasterkaarten, zodat deze als ware het een 'historische TomTom' voor publiek gebruik op internet gepresenteerd kunnen worden. Nuttig voor genealogen, heemkundigen, landschapshistorici, erfgoedbeheerders, archeologen, sociaal-historici en wie al niet meer.

Zie www.hisgis.nl voor het al ontsloten deel van Drenthe, alsook Friesland, Groningen en Overijssel, waarop het nu aan te pakken gebied moet aansluiten.

Tentoonstelling kaarten van de Nieuwe Wereld uit de Renaissance (Bath, Engeland)

In het *American Museum in Britain* te Bath, Engeland, is tot begin december de tentoonstelling *New World, Old Maps* te zien. Op basis van de collectie 15^e en 16^e eeuwse kaarten van Dr Dallas Pratt, mede-oprichter van het museum, tracht de tentoonstelling de veranderende weergave van de Nieuwe Wereld op Europese kaarten uit de Renaissance te illustreren. Meer informatie vindt u op <http://americanmuseum.org/about-the-museum/current-exhibitions/new-world-old-maps/>.

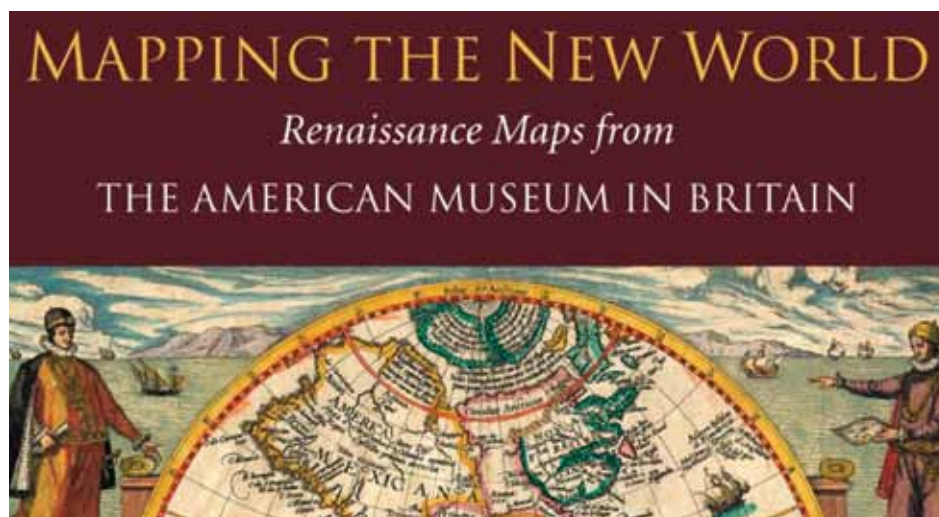
Internationale symposia 'Cartography in Times of War and Peace'

De *ICA Commission on Map Production and Geo-Business*, de *ICA Commission on the History of Cartography* en de *Brussels International Map Collectors Circle (BIMCC)* organiseren van 2 tot 6 december 2014 te Gent en Brussel een serie symposia over het thema 'kartografie in tijden van oorlog en vrede'.

Het symposium bestaat uit drie onderdelen:

- op 2 en 3 december wordt te Gent op instigatie van de *ICA Commission on Map Production and Geo-Business* gesproken over de invloed van oorlogsvoering op de technieken van kaartvervaardiging;
- op 4 en 5 december verzorgt de *ICA Commission on the History of Cartography* te Gent haar vijfde internationale symposium, dat ditmaal in het teken van de militaire kartografie en de herdenking van de Eerste Wereldoorlog zal staan;
- op 6 december organiseert de BIMCC te Brussel een conferentie met als thema 'Mapping in times of war - military cartography through the ages up to World War I'.

Meer informatie vindt u op <http://geoweb.ugent.be/histocarto2014/>

Afscheid Jan Werner

Op dinsdag 27 mei nam Jan Werner na een indrukwekkende loopbaan afscheid als conservator Kaarten & Atlassen bij de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam. Jan heeft zich meer dan 35 jaar ingezet, zowel vele jaren in het gebouw van de Universiteitsbibliotheek als ook vanaf 2007 in het gebouw van de Bijzondere Collecties aan de Oude Turfmarkt in Amsterdam. Jan heeft veel betekend voor de Bijzondere Collecties: hij stelde meerdere tentoonstellingen samen, publiceerde veel, bezocht vele conferenties en studiedagen, was altijd behulpzaam voor gebruikers van de collectie (onderzoekers en studenten) en leidde menig groep bezoekers rond tijdens open monumentendagen, tentoonstellingen en ontvangsten. Naast zijn baan als conservator heeft Jan jarenlang deel uitgemaakt van de redactie van *Caert-Thresoor* en is hij ook al lange tijd lid van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie. De restauratie van de kaarten uit de *Atlas der Neederlanden*, de facsimile uitgave met uitgeverij Asia Maior, de tentoonstelling en het prachtige deel X dat Jan over de *Atlas* schreef, vormt een prachtig laatste project waar Jan veel energie in heeft gestoken: met geweldig resultaat. De bijeenkomst op 27 mei was een fees-

telijke middag. In het welkomstwoord schetste hoofdconservator Garrelt Verhoeven de loopbaan van Jan, opgeluisterd met oude en recentere foto's. De twee grote verhuizingen van de collectie werden gememoreerd, alsmede de vele tentoonstellingen die Jan heeft georganiseerd. De *Atlas der Neederlanden* noemde Garrelt Verhoeven een 'voorbeeldproject'. Vervolgens werd een bijzonder cadeau overhandigd. Jan ontving een *Atlas Amicorum*: een atlas van ruim 10 kg, gemaakt door Pieter Kuiper en Sándor Schouten (beiden werkzaam bij de Bijzondere Collecties) en gevuld met persoonlijke bijdragen van velen van de aanwezigen. Ook werd een cadeau namens zijn collega's aan Jan overhandigd: een portret van Jans grote held Abraham Ortelius. Els, de vrouw van Jan, werd ook in het zonnetje gezet en zij ontving een bos bloemen. Eelko Postma, directeur van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap sprak hierna over de prettige samenwerking met Jan en de grote bijdrage die Jan geleverd heeft in het veld van de geografie in het algemeen en de historische kartografie in het bijzonder. Vervolgens richtte onze redactie-voorzitter Ferjan Ormeling zich tot Jan. Ferjan refereerde aan de rol die Jan heeft gespeeld als één van de oprichters van

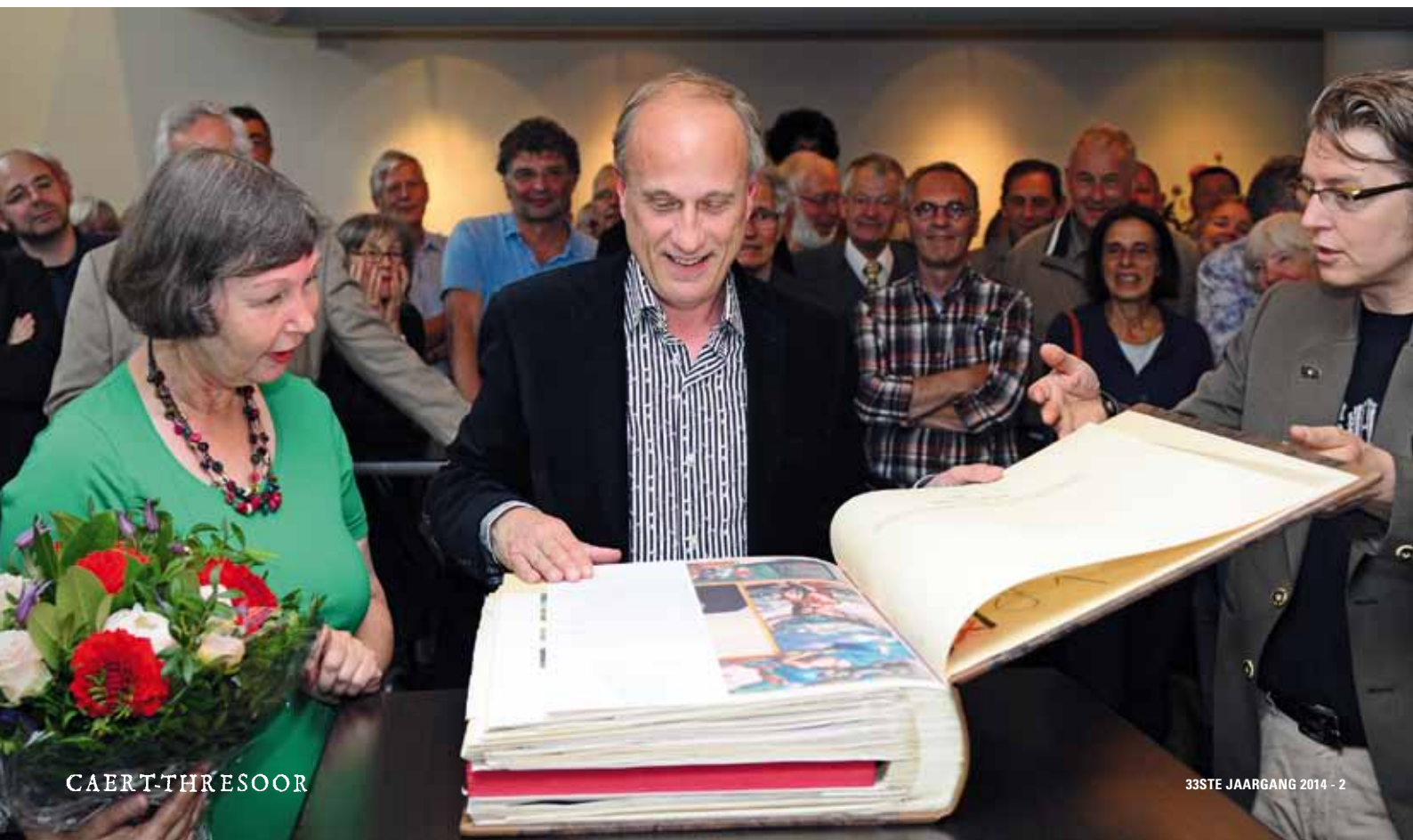
Caert-Thresoor, het zogenaamde 'rebel-lenclubje' dat zich destijds los wilde maken van de Nederlandse Vereniging voor Kartografie. Als teken van dank voor zijn jarenlange betrokkenheid ontving Jan uit handen van Ferjan een abonnement voor het leven op *Caert-Thresoor*.

Kester Freriks, met wie Jan voor meerdere deelprojecten van de 'buitenissige' *Atlas der Neederlanden* samen optrok, sprak hierna over de prachtige avonturen die hij met Jan beleefde op pad in het Nederlandse landschap voor onder meer *Verborgten Wildernis* en *Wandelingen der Neederlanden*. Hij besloot met: 'Jan, jij bent de koning van de Atlas der Neederlanden'.

Als laatste sprak Jan enkele woorden van dank aan het aanwezige gezelschap van zo'n 150 mensen. Hij memoreerde het begin van zijn carrière vanaf 1975 als assistent (van Riet Clement-van Alkemade) op de kaartenzaal van de Vrije Universiteit van Amsterdam en het zonder al te veel verwachtingen solliciteren bij de UvA waar hij in 1978 tot zijn eigen verbazing 'mijnheer Sijmons' op mocht volgen. Tijdens de feestelijke borrel hierna, waarop uiteraard de gelegenheid bestond om Jan de hand te schudden, werd nogmaals duidelijk hoezeer Jan gewaardeerd wordt.

Marleen Smit & Martijn Storms

Sándor Schouten (rechts) overhandigt de *Atlas Amicorum* aan Jan Werner en zijn vrouw Els. Foto: Monique Kooijmans.

Samengesteld door Peter van der Krogt (p.c.j.vanderkrogt@uva.nl)
en Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl)

Zie ook: <http://www.explokart.eu/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inhoud historisch-cartografische tijdschriften

- Barbosa, Bartira Ferraz, José Luís Ruiz-Peinado, Ricardo Piqueras & Scott Joseph Allen**, *Afroindigenous spaces on the map. Brasília qua parte paret Belgis*. [Recife]: Editora Universitária UFPE, 2013. - ISBN 978-85-415-0277-1 - 32 blz. - Met verkleinde reproducties van de wandkaart van Nederlands Brazilië door Hugo Allard.
- Bertram, Christian**, 'Plattegrond van Beeckestijn opgedoken.' *Cascade* 23 (2014), 1: 45-55.
- Graaf, Henk van de**, 'De Donkerslootse Twisten (440 jaar gesteggel en gekrakeel): Deel 5, De Leidse Donkerslootkaart.' *Biesbosch.nu Magazine*, februari 2013 [artikelenreeks over een proceskaart van de polder Donkersloot uit 1545], http://www.biesbosch.nu/magazine/0213/artikel_donkerslootsetwisten05.htm
- Graaf, Henk van de**, 'De Donkerslootse Twisten (440 jaar gesteggel en gekrakeel): Deel 6, Het raadsel van de kapel.' *Biesbosch.nu Magazine*, februari 2014 [artikelenreeks over een proceskaart van de polder Donkersloot uit 1545], http://www.biesbosch.nu/magazine/0214/artikel_donkerslootsetwisten06.htm
- Graaf, Henk van de**, 'Mirakelse moeilijkheden V: Die vermaledijde bronnen.' *Biesbosch.nu Magazine*, februari 2013 [rubriek bij de artikelenreeks 'De Donkerslootse Twisten'], http://www.biesbosch.nu/magazine/0213/artikel_mirakelsemoeilijkheden05.htm
- Graaf, Henk van de**, 'Mirakelse moeilijkheden VI: Dekselse panlatten.' *Biesbosch.nu Magazine*, februari 2014 [rubriek bij de artikelenreeks 'De Donkerslootse Twisten'], http://www.biesbosch.nu/magazine/0214/artikel_mirakelsemoeilijkheden06.htm
- Kok, Hans**, 'Vervalste oude kaarten uit Istanbul'. *Caert-Thresoor* 33,1 (2014): 13-15.
- Krogt, Peter van der**, Mercator. In: *Leuven gebeiteld. Uit het Erasmushuis, Tijdschrift van de Alumni Letteren Leuven* 4 (april 2014). - Betreft het standbeeld in Leuven.
- Mourik, Jan van**, 'Interview conservator Amsterdams cartografisch erfgoed Jan Werner: 'Met de Atlas der Neederlanden is de cirkel rond'' *Geografie* 22 (2013), 9: 30-33.
- Netten, Djoek van, Koopman in kennis: De uitgever Willem Jansz Blaeu in de geleerde wereld (1571-1638)**. Zutphen: Walburg Pers, 2014. - 320 blz. - ISBN 978-90-5730-879-6. - Handelsuitgave van Proefschrift Groningen, 2012.
- Ormeling [jr.], F.J.**, 'Louis Raemaekers' Gekkenhuis: Een Satirieke Kaart van Europa uit 1914'. *Caert-Thresoor* 33,1 (2014): 1-9.
- Ritter, Michael**, *Die Welt aus Augsburg: Landkarten von Tobias Conrad Lotter (1717-1777) und seinen Nachfolgern*. Berlin: Deutscher Kunstverlag, 2014. - ISBN 978-3-422-07265-7
- Stewart, Roger**, 'Nieuwe nauwkeurige land- en zee-kaart, van... Caap de Bonne Esperanc[a]': A little-known landmark of the Cape of Good Hope in the seventeenth century'. *IMCoS Journal* 136 (Spring 2014): 12-20.
- Sumira, Sylvia**, *The Art and History of Globes*. London: The British Library, 2014. - 224 blz. - ISBN 978-0-7123-5868-2
- Wijk, Wim van**, 'Zestiende-eeuwse reuzenkaart van de Zuid-Hollandse Waard geeft iets van zijn geheimen prijs'. *Caert-Thresoor* 33,1 (2014): 10-12.
- Werner, Jan**, 'Hollandse zeegaten van Goeree tot Hoek van Holland (1734)' [Atlas der Neederlanden, 7] *Geografie* 23 (2014), 3: 22-23.
- Werner, Jan**, 'Egmond aan Zee (1735)' [Atlas der Neederlanden, slot] *Geografie* 23 (2014), 1: 30-31.
- Wouda, Bertus**, 'Dieptelijnen uitgediept: Kartograaf Pierre Ancelin, uitvinder van het stelsel van dieptelijnen'. *Caert-Thresoor* 33,1 (2014): 16-25.

De Hollandse Cirkel 16,1 (maart 2014)

<http://www.hollandsecirkel.nl/>

Mohrmann, Jeroen, 'Middeleeuwse zeekaarten' (blz. 4-13).

Meens, Wim, 'Geodesie in de filatelie (deel 3)' (blz. 14-20).

Holsbrink, Henk, 'Gellius Dominici: landmeter en notaris' (blz. 20-22).

Zoeren, Martien van, 'De magnetiseermachine van G. Knight' (blz. 23-24).

e-Perimtron 8,4 (2013)

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>

Vannieuwenhuyze, Bram, 'The 'Digital Thematic Deconstruction' of early modern urban maps and bird's-eye views' (blz. 160-177).

Lelo, Ket, & Carlo M. Travaglini, 'Historical cartography and the study of urban cultural heritage: the case of Rome in the 18th century' (blz. 178-186).

Ariotti, Elisabetta, Gabriele Bitelli & Giorgia Gatta, 'Analysis in a digital environment of the multi-storey arrangement of the Gregorian Cadastre of Bologna (Italy) XIX century' (blz. 187-199).

Balletti, Caterina, Mauro Calzavara, Francesco Guerra & Massimo Mazzanti, 'Walking through historical maps of Venice' (blz. 200-208).

e-Perimtron 9,1 (2014)

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>

Robles Macías, Luis A., 'The longitude of the Mediterranean throughout history: facts, myths and surprises' (blz. 1-29).

Livieratos, Evangelos, & Chrysoula Boutoura, 'Precursors of scientific mapping of Peloponnese: two early 18th century rare Venetian maps' (blz. 3-50).

IMCoS Journal 136 (Spring 2014)

Stewart, Roger, 'Nieuwe nauwkeurige land- en zee-kaart, van... Caap de Bonne Esperanc[a]': A little-known landmark of the Cape of Good Hope in the seventeenth century' (blz. 12-20).

McLaird, Lee N., 'Dell Mapbacks: Geographical Fact Meets Popular Fiction' (blz. 22-28).

Holden, Paul, 'A Masterpiece of the Estate Surveyor's Work': The Lanhydrock Atlas c. 1694-6' (blz. 30-38).

Newsletter The Brussels Map Circle 49 (May 2014)

Schiro, Joseph, 'The mystery surrounding the Matteo Perez d'Aleccio map prints of the Great Siege of Malta of 1565' (blz. 11-15).

The Portolan 89 (Spring 2014)

<http://www.washmapsociety.org/The-Portolan-Journal.htm>

Dellinger, Justin T., 'La Balise: A transimperial focal point' (blz. 8-26).

Hessler, John W., 'Species of Spaces: The Early Computer Cartography Project at the Library of Congress' (blz. 27-33).

Meurer, Peter H., 'Non-realized Editions of Ptolemy's Geography in Early German Humanism' (blz. 34-41).

Dickson, Peter, 'Commentary on the Twin Lenox and Ostrich Egg Globes (with response by Stefaan Missinne)' (blz. 42-47).

Inter-Antiquariaat *Mefferdt & De Jonge*

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten

Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841

www.inter-antiquariaat.nl

interantiquariaat@chello.nl

ANTIQUARIAT Norbert Haas

-ANTIQUE MAPS
AND PRINTS -

An den Kastanien 31

47551 Bedburg-Hau (Germany)

Phone: +49 (0)2821 7115 991

Fax: +49 (0)2821 7115 993

E-mail: info@antiquariat-norbert-haas.de

www.antiquariat-norbert-haas.de

In- en verkoop: **antiquarische
boeken**

prenten

**decoratieve
grafiek**

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken
15-19e eeuw
- Topografie
- Atlanten
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

www.plantijnmaps.com

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
kartografie,
topografie en
geschiedenis

**25-28
November
2014**

Kijkdagen
20-23 November

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Kenaupark 30
2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893

e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Cartografisch Antiquariaat

ANTIEKBOERDERIJ GRAAFLAND

ANTIËKE LANDKAARTEN & OUDE PRENTEN VAN DORPEN EN STEDEN

Snelgroeiende collectie antieke landkaarten en topografische prenten

17 en 7 provinciën, oude stads- en dorpsgezichten, stadsplattegronden, rivierkaarten, polderkaarten en wereldkaarten

www.antiekboerderijgraafland.nl

Graafland 71-A, 2964 BK Groot-Ammers

Tel. : 0184 - 600926 / Mob. : 06-41245207

Email: info@antiekboerderijgraafland.nl

Twitter: @Antiekeprent

Open op zaterdagen van 10.00 tot 15.30u (of op afspraak)

Dat Narrenschip

Grote collectie landkaarten en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden:
 - 17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
 - Zeeland;
 - Utrecht;
 - overige provincies Nederland.

Antiquariaat

Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 279
1012 WG Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

XXL FORMATEN

Grote posters, land- en bouwkaarten verborgen in het depot? Die tijd is voorbij! Deel online de grootste schatten van uw collectie.

- Optisch zuivere opnames door unieke digitaliseringstechnologie
- Minimale manipulatie van kostbare originelen
- Beheer bestanden en metadata in Memorix Maior
- Online toegankelijke collectie met gebruiksvriendelijke viewers

<http://picturae.com/nl/digitaliseren/groot-formaat>

'Sharing ideas, enriching your cultural heritage'